

**Протидія торгівлі людьми,
вчиненої з метою
експлуатації праці
(науково-практичний посібник)**

Київ
ФЕНІКС
2013

УДК 343.431(477)(07)
ББК 67.9(4Укр)408я7
О-66

Автори:

Андрій Михайлович ОРЛЕАН, професор кафедри підтримання Державного обвинувачення та нагляду за виконанням судових рішень у кримінальних справах Національної академії прокуратури України (Розділи 1, 3)

Оксана Василівна ПУСТОВА, начальник відділення контролю за розслідуванням злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, Головне слідче управління МВС України (Розділ 2)

Загальна редакція:

Оксана Гаврилівна ГОРБУНОВА, заступник Координатора Програми протидії торгівлі людьми Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні
Олена Леонідівна КУСТОВА, радник з юридичних питань, Посольство США в Україні

Ольга Анатоліївна СТРЕЛЬЦОВА, спеціаліст з питань політики та програм протидії торгівлі людьми Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні

Орлеан А. М., Пустова О. В. Протидія торгівлі людьми, вчиненої з метою експлуатації праці. Науково-практичний посібник. — К. : Фенікс, 2013. — 152 с.
ISBN 978-966-136-086-9

Посібник підготовлено в рамках проекту «Зміцнення потенціалу правоохоронних органів у боротьбі з торгівлею людьми з метою примусової праці», що виконується Представництвом Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні у співпраці з Міністерством внутрішніх справ України та Національною академією прокуратури України за фінансування Бюро з міжнародних питань у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків та правоохоронних питань Державного департаменту США.

Думки, висновки та рекомендації, висловлені в публікації, належать авторам і не обов'язково збігаються з поглядами Державного департаменту США.

Усі права захищено. Жодну частину цієї публікації не можна відтворити або переробити у будь-якому вигляді та будь-яким способом, зокрема, електронним, механічним, фотокопіюванням та іншим, без попередньої письмової згоди Міжнародної організації з міграції.

Державний департамент США

Міжнародна організація з міграції

Міністерство внутрішніх справ України

Генеральна прокуратура України
УДК 343.431(477)(07)
ББК 67.9(4Укр)408я7

ISBN 978-966-136-086-9

© Орлеан А. М., Пустова О. В., 2013
© Міжнародна організація з міграції, 2013

ЗМІСТ

Вступ	6
Розділ 1. Сучасний стан та правові засади кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, вчинену з метою експлуатації праці	11
1.1. Поняття та сучасний стан торгівлі людьми, вчиненої з метою експлуатації праці	11
1.2. Міжнародно-правові засади протидії торгівлі людьми, вчиненої з метою експлуатації праці	19
1.3. Кримінально-правова характеристика торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини	23
1.4. Особливості розмежування та кваліфікації злочинів, пов'язаних з експлуатацією праці	39
Розділ 2. Розслідування злочину торгівлі людьми, вчиненої з метою експлуатації праці. Актуальні питання досудового розслідування	50
2.1. Виявлення ознак торгівлі людьми з метою експлуатації праці при розслідуванні інших злочинів	52
2.2. Співпраця слідчого та оперативного працівника щодо перевірки, отримання та фіксації інформації стосовно вчиненого злочину	53
2.3. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій за чинним кримінальним процесуальним законодавством	56
2.4. Встановлення завданої майнової та моральної шкоди. Заявлення цивільного позову та накладення майнових стягнень	57

2.5. Документування злочинів торгівлі людьми, що скоєні представниками організованих злочинних угруповань . . .	60
2.6. Поняття «уразливого стану»	61
2.7. Тактика проведення успішного допиту потерпілої особи	62
2.8. Особливість співпраці з потерпілими в Україні громадянами іноземних держав. Залучення перекладачів	66
2.9. Забезпечення безпеки та захисту потерпілих і свідків у кримінальному процесі	70
2.10. Співпраця з представниками Державної прикордонної служби України та Укрбюро Інтерполу в Україні	71
2.11. Особливості співпраці з представниками адміністрації банківських установ	72
2.12. Зміна кваліфікації діяння	77
2.13. Закриття кримінальних проваджень (справ)	83
2.14. Використання механізмів міжнародно-правової допомоги. Проведення відео- або телефонних конференцій	95
2.15. Використання міжнародного визначення поняття «примусова праця». Практика Європейського суду з прав людини	98
Розділ 3. Підтримання державного обвинувачення в суді у кримінальних провадженнях про торгівлю людьми, вчинену з метою експлуатації праці	102

3.1. Підготовка до державного обвинувачення у кримінальних провадженнях про торгівлю людьми, вчинену з метою експлуатації праці	102
3.2. Підтримання прокурором державного обвинувачення в судовому розгляді у кримінальних провадженнях про торгівлю людьми, вчинену з метою експлуатації праці	108
ДОДАТКИ	122
1. Приклади кримінальних справ, по яким були винесені судові вироки	122
2. Кримінальний процесуальний кодекс України в таблицях (за матеріалами ГСУ МВС України)	127
3. Структурні підрозділи в обласних державних адміністраціях України, відповідальні за проведення процедури встановлення статусу та надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, в рамках виконання Закону України «Про протидію торгівлі людьми»	142
4. Контактні телефони відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, ГУМВС, УМВС України	145
5. Контактні телефони Представництва Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні, мережі громадських організацій в Україні, що надають допомогу постраждалим, та національної гарячої лінії з протидії торгівлі людьми	147

Вступ

За даними звіту Міжнародної організації праці (МОП), який був представлений громадськості в червні 2012 року, сьогодні у світі налічується 20,9 мільйона осіб, які постраждали від примусової праці. Найчастіше це люди, які потрапили до рук експлуаторів шляхом обману або злочинних дій, пов'язаних з торгівлею людьми. Автори звіту зазначають, що найбільша частина постраждалих (90% від загальної кількості) піддаються експлуатації у сферах приватного сектору (включаючи сексуальні послуги), а 63% від загальної кількості експлуатуються в галузях, пов'язаних із сільським господарством, на виробництві, в шахтах та на будівництві. Відповідно до оприлюднених даних, число потерпілих на одну тисячу жителів найбільш високе в країнах Африки, Центральної та Південно-Східної Європи, а також в країнах СНД.

Факти, які були отримані правоохоронними органами України в рамках проведених розслідувань протягом останніх років, а також аналіз інформації, одержаної з інших джерел, переконують в тому, що проблема торгівлі людьми з метою примусової праці становить серйозну загрозу і в Україні. При цьому проблема в Україні має багатовекторне спрямування, оскільки пов'язана з вербуванням, переміщенням та експлуатацією людей за межами державних кордонів, всередині самої країни та із ввезенням іноземців для використання їхньої праці в Україні.

За дослідженнями з питань протидії торгівлі людьми¹, які проводилися Представництвом МОП в Україні у жовтні—листопаді 2011 року, рівень схильності громадян України до трудової міграції залишається стабільно високим, а питання законності працевлаштування та інформація про роботодавця при цьому залишаються на другому і третьому після рівня заробітної плати місцях за важливістю при прийнятті рішення про працевлаштування. За поширеністю різних ситуацій торгівлі людьми серед соціального оточення, опитаних в рамках досліджень в Україні, найпоширенішою є експлуатація праці на підприємстві/будівництві/у сільському господарстві, на другому місці — експлуатація домашньої праці по господарству, догляду за літніми чи хворими людьми. Автори досліджень відзначають, що торгівля людьми залишається загрозливою проблемою у зв'язку з:

- високим рівнем зовнішньої трудової міграції та нерегульованої міграції;
- великою часткою осіб, уразливих для торгівлі людьми (осіб, що схильні погодитися на ризиковані пропозиції щодо роботи за кордоном);
- низьким рівнем розуміння того, що кожен (незалежно від віку та статі) може постраждати від торгівлі людьми для примусової праці, а також усвідомлення ризиків, пов'язаних із сумнівними пропозиціями щодо роботи за кордоном.

¹ Дослідження торгівлі людьми: Білорусь, Україна, Молдова. Підготовлено ІП «ГФК Юкрейн» для Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні.

Саме ці обставини використовують злочинці, які намагаються «контролювати» ринок попиту на робочу силу в місцях призначення.

Злочини торгівлі людьми, набуваючи нових форм та способів учинення, спонукають розвиток і правоохоронної практики в напрямку протидії їм. Протягом тривалого часу органами внутрішніх справ України активно вживаються заходи, спрямовані на перекриття злочинних каналів торгівлі людьми. Розслідуванням справ зазначеної категорії займаються спеціалізовані слідчі органи внутрішніх справ, а нагляд за розслідуванням кримінальних справ, пов'язаних з торгівлею людьми, здійснюється Головним слідчим управлінням МВС України. Важливим компонентом у слідчій практиці справ про торгівлю людьми є запровадження спеціалізації слідчих, тобто закріплення за розслідуванням у кожному слідчому управлінні ГУМВС, УМВС України найбільш кваліфікованих та досвідчених слідчих. Цей підхід передбачає, що за кожним фактом порушення кримінальної справи про торгівлю людьми підпорядковані слідчі підрозділи інформують ГСУ МВС України, яке в свою чергу здійснює відомчий контроль за їхнім розслідуванням. В особливо складних випадках кримінальні справи вивчають, а стан слідства заслуховують на оперативних нарадах в ГСУ МВС України та надають подальші вказівки в порядку ст. 39 КПК України. Ця практика триває впродовж багатьох років, визнана ефективною, її слід використовувати й надалі.

Представники органів внутрішніх справ та прокури, які працюють в напрямку протидії торгівлі людьми, мають враховувати те, що злочин торгівлі

людьми постійно еволюціонує вслід за прагненням злочинців отримувати щонайвищі прибутки від експлуатації людей та протистояти викликам, які становлять для них зусилля правоохоронців в протидії їхній злочинній діяльності. Саме тому, з урахуванням сучасних тенденцій кримінального світу, пов'язаного з торгівлею людьми, було підготовлено даний посібник, який націлений на формування чіткого бачення та розуміння елементів злочину торгівлі людьми з метою використання праці людини, що продовжує набирати обертів як в Україні, так і в усьому світі. Підручник складається з трьох частин, перша з яких подає поняття, визначення та правові механізми протидії торгівлі людьми, акцентуючи увагу на експлуатації праці людини. У другій частині підручника, шляхом аналізу кримінальних справ, які були порушені в Україні за ознаками цього злочину, представлені узагальнення та аналіз практики застосування в Україні ст. 149 КК України, окреслені головні помилки, що допускають слідчі, надані практичні рекомендації, які можуть бути корисними для роботи в цьому напрямку. В третій частині публікації висвітлюються питання підтримання державного обвинувачення в суді у справах про торгівлю людьми з метою експлуатації праці.

Підготовка підручника відбувалася в атмосфері глибокого розуміння того, що протидія торгівлі людьми з метою експлуатації праці людини вимагає високопрофесійних та комплексних підходів, адже цей злочин становить серйозну загрозу як для всього суспільства, так і для кожної особи окремо, оскільки посягає на права громадянина, які гарантують Конституція України та міжнародні документи, ратифіковані в Україні.

Сподіваємося, що запропонований підручник допоможе в роботі оперативним працівникам, слідчим спеціалізованих підрозділів органів внутрішніх справ України, а також прокурорам, які здійснюють повноваження у кримінальних провадженнях, що стосуються злочинів торгівлі людьми. Підручник можна рекомендувати студентам та викладачам вищих навчальних закладів, які готують майбутніх фахівців для системи правоохоронних органів та органів прокуратури.

РОЗДІЛ 1

Сучасний стан та правові засади кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, вчинену з метою експлуатації праці

1.1. Поняття та сучасний стан торгівлі людьми, вчиненої з метою експлуатації праці

Незважаючи на достатньо поширене використання правовою доктриною поняття «експлуатація людини», виокремити чітке та уніфіковане визначення цього терміну досить складно. Термін «експлуатація» (франц. exploitation — використовувати, працювати) словник іншомовних слів тлумачить як 1) привласнення продуктів чужої праці власниками засобів виробництва або 2) використання природних багатств землі та ін.² Сучасні словники української мови тлумачать термін «експлуатація» як «пригноблення в результаті привласнення економічними чи позаекономічними методами результатів праці однієї соціальної групи на користь іншої»³, «привласнення одними людьми продуктів праці інших людей, гноблення, шкуродерство, грабунок»⁴. Друге значення терміну

² Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. — К.: Довіра, 2000. — 1018 с.

³ Вікіпедія (вільна енциклопедія): [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Експлуатація_\(визиск\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Експлуатація_(визиск)).

⁴ Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / Уклад. Яременко В. В., Сліпущко О. М. — К.: Аконті, 1998. — Т. 1. — 910 с.

«експлуатація», закріплене у тих самих словниках, — це «систематичне використання людиною продуктивних сил (родовищ корисних копалин, залізниць, машин і т. ін.)»⁵. Отже експлуатація фактично пов'язується з використанням. Під використанням розуміють «застосування, вживання чого-небудь із користю, користування чимось»⁶. Використовувати можна що завгодно — знаряддя праці, людей, корисні копалини. Спільним для словникових визначень поняття «експлуатація людини» є вказівка на отримання певного зиску від використання людини у вигляді привласнення «результатів праці» або «продуктів праці» іншої людини.

Кримінальне законодавство України визначає поняття експлуатації людини шляхом наведення невичерпного списку її конкретних різновидів. Зокрема, відповідно до примітки 1 до ст. 149 КК України, під експлуатацією людини слід розуміти «всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо». Таке розуміння експлуатації людини максимально наближене до ви-

⁵ Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / Уклад. Яременко В. В., Сліпушко О. М. — К.: Аконіт, 1998. — Т. 1. — 910 с.

⁶ Там само.

значення, передбаченого Протоколом про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (ратифікований 4 лютого 2004 року) та Конвенцією Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (ратифікована 21 вересня 2010 року).

Аналіз віднесених міжнародними стандартами та кримінальним законодавством України до експлуатації зловживань дозволяє підтвердити висновок про те, що характерною рисою цього явища є використання людини як джерела, речі або інструмента саме для отримання певного зиску. Таку ознаку явища в юридичній літературі зазвичай називають корисливістю.

Виходячи з наведених у кримінальному законодавстві її різновидів, експлуатація є діянням протиправним. Протиправність експлуатації, як правило, пов'язана із суспільною небезпечністю способу використання людини (насильство, обман, шантаж тощо) або з використанням дитини⁷.

Враховуючи викладене, кримінально карана **експлуатація — це корисливе протиправне використання іншої людини**⁸, в тому числі її труда.

⁷ Експлуатація дитини, як правило, є протиправною в силу незаконного використання її неповнолітнього віку для отримання прибутку, незалежно від наявності суспільно небезпечного способу.

⁸ Орлеан А. М. Експлуатація людини: поняття та класифікація основних видів (кримінально-правовий аспект) // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2011. — № 4 — С. 52–55.

Етимологічне значення слова «труд» розкривається в словниках як «праця людини; сила, енергія, витрачені на якусь роботу»⁹. При цьому слово «праця» розкривається як «діяльність людини; сукупність цілеспрямованих дій, що потребують фізичної або розумової енергії та мають своїм призначенням створення матеріальних і духовних цінностей; труд»¹⁰. Синонімічність слів «труд» і «праця», які словники визначають одне через інше, свідчить про те, що терміни «трудова експлуатація» та «експлуатація праці» мають тотожне смислове навантаження. В подальшому в даному виданні ці терміни будуть використовуватись як синоніми.

Беручи до уваги викладене, **трудова експлуатація або експлуатація праці є протиправним корисливим використанням праці іншої людини**¹¹.

Однією з найпоширеніших форм трудової експлуатації людини є примусова праця. Термін «примусова праця» вживається у міжнародних та вітчизняних¹² нормативно-правових актах і є трохи вужчим, адже протиправна експлуатація праці може проявлятися не тільки у вигляді примусової праці, а й у формі залу-

⁹ Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / Уклад. Яременко В. В., Сліпушко О. М. — К.: Аконт, 2001. — Т. 4. — 941 с.

¹⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головний ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. — 1440 с.

¹¹ Орлеан А. М. Експлуатація людини: поняття та класифікація основних видів (кримінально-правовий аспект) // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2011. — № 4 — С. 52–55.

¹² Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р.

чення у боргову кабалу або втягнення у злочинну діяльність, рабства або звичаїв, подібних до рабства, підневільного стану, а також залучення до збройних конфліктів. Слово «примус» має значення «зусилля над собою; зумовлена кимсь або чимсь необхідність діяти певним способом, незалежно від бажання...»¹³. Безпосередньо **примусова праця розглядається як будь-яка робота чи служба, що її вимагають від особи під загрозою покарання і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг**¹⁴.

Пошук заробітків на ринку праці зарубіжних країн, в першу чергу країн Європейського Союзу, Північної Америки, а також Російської Федерації, залишається досить привабливим для громадян України завдяки вищій, у порівнянні з вітчизняною, заробітній платні. За оцінками експертів, кількість українців, які працюють за кордоном, сягає 2,5 мільйонів (в залежності від сезону). Значна частина з них погоджується на працевлаштування на незаконній основі¹⁵. Так, за даними дослідження Держкомстату в 2008 році, більшість (83,6%) трудових мігрантів працювали за кордоном за наймом, при цьому трудовий контракт мала лише третина з них, решта працювали за усною домовленістю. Найрідше трудові відносини оформлювали офіційно ті, хто працював домашньою прислу-

¹³ <http://uk.wikipedia.org/wiki/Примус>.

¹⁴ Конвенція МОП № 29 «Про примусову чи обов'язкову працю» від 28.06.1930 р. (ратифікована 10 серпня 1956 року).

¹⁵ Малиновська О. А. «Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування». Аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень, Київ — 2011 рік. <http://www.niss.gov.ua>.

гою — 16,1%, у сфері торгівлі — 31,5%, на будівництві — 32,7%. Лише 51,5% тих, хто мав трудовий контракт, були охоплені соціальним страхуванням.

Основними чинниками, що штовхають українця на шлях трудової міграції, є несприятлива економічна ситуація в Україні та низькі можливості в отриманні робочого місця з належною заробітною платою.

На сьогодні зафіксовано кілька шляхів трудової міграції українських громадян — самостійний пошук місця роботи за кордоном або використання послуг посередників. В Україні були запроваджені механізми ліцензування для всіх підприємницьких структур, які виступають посередниками у працевлаштуванні громадян України за кордоном. Таким механізмом держава прагне контролювати працевлаштування громадян України, намагаючись передбачити певний соціальний захист з боку іноземного роботодавця (звичайно, в рамках вимог законодавства країни призначення). Проте навіть при виїзді на роботу за межі країни на законних підставах залишається високою небезпека опинитися в руках правопорушників, які діють за шахрайськими схемами з метою наживи.

Аналіз даних, які були отримані в рамках слідчих дій протягом останніх років щодо протидії торгівлі людьми з метою примусової праці в Україні, дозволяє зробити певні узагальнення:

- Злочинна діяльність, що пов'язана з торгівлею людьми з метою експлуатації праці громадян України, часто носить транснаціональний характер і націлена на вивезення людей для використання їхньої праці за кордоном. На сьогоднішній день

головними країнами призначення для потерпілих виступають Російська Федерація та Республіка Польща.

- Відбувається внутрішня торгівля людьми в межах України. Громадян України продають всередині країни з метою експлуатації їхньої праці в сільському господарстві, будівництві, приватному підприємстві, сфері послуг та примусовому жебрацтві. Сприяє цьому наявність постійного попиту на безкоштовну робочу силу, незначні відстані між місцями вербування та експлуатації, відсутність необхідності оформлення документів для виїзду за кордон.
- Незважаючи на те, що на міжнародному рівні Україна виступає в основному як країна походження для потерпілих від торгівлі людьми з метою примусової праці, останніми роками відслідковується кримінальна тенденція ввезення громадян з країн колишнього СРСР (Азербайджану, Молдови, Узбекистану, Киргизстану) та країн Південно-Східної Азії (Китаю, Пакистану, Індії) для примусової праці в Україні.
- Від злочину торгівлі людьми з метою експлуатації праці страждають представники як чоловічої, так і жіночої статі, представництво яких значною мірою залежить від фізичного навантаження, необхідного для виконання роботи, на яку вербують людину. Жінок частіше експлуатують у сільськогосподарських та хатніх роботах, в якості різноробочих на приватних підприємствах, медсестер та працівників роздрібної торгівлі.

гівлі. Тоді як чоловіків частіше визискують на будівництві, лісоповалах, приватних підприємствах, у риболовецькій галузі, каменоломнях, шахтах тощо. Але відомо багато випадків, коли представники обох статей експлуатовалися одночасно на роботах в закритих фермерських господарствах чи на підпільних підприємствах.

- Вербування робочої сили здійснюється за допомогою рекламних оголошень у місцевих та загальнонаціональних газетах і журналах, що розміщують як ліцензовані агенції з працевлаштування, так і вербувальники, які не мають дозволу на цю діяльність. Серед основних механізмів вербування людей в рамках злочину, пов'язаного з торгівлею людьми з метою експлуатації праці, зафіксовано такі:
 - а) приватні агенції з працевлаштування здійснювали свою діяльність незаконно, порушуючи вимоги законодавства та положення отриманих ними ліцензій;
 - б) представники приватних агенцій з працевлаштування поруч із діяльністю на законній основі здійснювали «паралельну» незаконну роботу, що не відповідає положенням отриманих фірмою ліцензій;
 - в) вербування людей (робітників) з метою подальшої експлуатації відбувалось через мережу особистих контактів.
- Характерні ознаки здійснення злочину торгівлі людьми з метою експлуатації праці: обман під

час вербування (часто з використанням уразливого становища особи), перевезення людини, яке зазвичай супроводжується вилученням документів або насильницьким утриманням, обмеженням свободи, застосування шантажу, ізоляції, примушення до праці та експлуатація з метою отримання прибутку.

- Злочин залишається високоприбутковим для кожного учасника всього кримінального ланцюжка: для вербувальників і перевізників (які отримують винагороду за кожну завербовану та доставлену особу), для безпосередніх експлуаторів постраждалих, які застосовують потужні методи експлуатації праці людини (при цьому вони платять мізерні гроші або не платять взагалі).
- Експлуатація потерпілих у переважній більшості випадків супроводжується фізичним насильством та психічним тиском. Людей можуть утримувати протягом тривалого часу (від одного сезону до п'яти—семи років) в рабських умовах, застосовуючи механізми контролю та суворого покарання за відмову працювати чи за спробу втекти.

1.2. Міжнародно-правові засади протидії торгівлі людьми, вчиненої з метою експлуатації праці

Базові принципи захисту основних прав та свобод людини закріплено **Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року (ратифі-**

кована 17 липня 1997 року). Поряд з іншим, зазначеним документом заборонено рабство і примусову працю (ст. 4 Конвенції).

До міжнародно-правових актів, покликаних протидіяти всім різновидам торгівлі людьми відноситься: **Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї**, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року (**ратифікований 4 лютого 2004 року**) та **Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року (ратифікована 21 вересня 2010 року)**. Зазначені документи визначають поняття торгівлі людьми, окреслюють коло суспільно небезпечних діянь, криміналізація яких є обов'язковою, передбачають основні стандарти запобігання, протидії торгівлі людьми, а також захисту та реабілітації жертв цього злочину.

Спеціалізованими міжнародними документами, спрямованими на протидію примусовій праці та іншим різновидам експлуатації праці є такі:

Конвенція про примусову чи обов'язкову працю № 29 (ратифікована 10 серпня 1956 року) присвячена скасуванню примусової чи обов'язкової праці в усіх її формах. В розумінні ст. 2 Конвенції термін «примусова» чи «обов'язкова праця» означає будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від будь-якої особи під загрозою покарання і для виконання якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг. Разом із тим термін «примусова» чи «обов'язкова праця» в розумінні Конвенції не включає в себе: а) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають на підставі законів про

обов'язкову військову службу і застосовують для робіт суто воєнного характеру; б) будь-яку роботу чи службу, що є частиною звичайних громадянських обов'язків громадян повністю самоврядної країни; с) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від будь-якої особи внаслідок вироку, винесеного рішенням судового органу, за умови, що ця робота чи служба виконуватиметься під наглядом і контролем державної влади і що зазначена особа не буде віддана або передана в розпорядження приватних осіб, компаній чи товариств; d) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають в умовах надзвичайних обставин, тобто у випадках війни або лиха, або загрози лиха, як-от пожежі, повені, голод, землетрус, сильні епідемії чи епізоотії, навали шкідливих тварин, комах чи паразитів рослин і взагалі — обставин, що ставлять під загрозу або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови всього або частини населення; е) дрібні роботи суспільного характеру, тобто роботи, що виконуються для прямої користі колективу членами даного колективу і які тому можуть вважатися звичайними громадянськими обов'язками членів колективу при умові, що саме населення або його безпосередні представники мають право висловити свою думку про доцільність цих робіт.

Конвенція про скасування примусової праці № 105 від 25.06.1957 року (ратифікована 5 жовтня 2000 року), ст. 1 якої зобов'язує учасників скасувати примусову або обов'язкову працю і не вдаватися до будь-якої її форми: а) як засобу політичного впливу чи виховання або як засобу покарання за наявність чи за висловлювання політичних поглядів або ідеологічних переконань, протилежних усталеній політичній, соці-

альній чи економічній системі; б) як метод мобілізації і використання робочої сили для потреб економічного розвитку; в) як засіб підтримання трудової дисципліни; г) як засіб покарання за участь у страйках; д) як захід дискримінації за ознаками расової, соціальної та національної приналежності чи віросповідання.

Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 1999 року (ратифікована 5 жовтня 2000 року), ст. 3 якої забороняє: усі форми рабства або практику, подібну до рабства, як, наприклад, продаж дітей та торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах; використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи для порнографічних вистав; використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності, зокрема для виробництва та продажу наркотиків, як це визначається у відповідних міжнародних договорах; роботу, що за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дітей. Конвенцією передбачено, що кожна держава повинна вживати заходів, спрямованих на недопущення залучення дітей до найгірших форм дитячої праці, надання їм необхідної та належної допомоги, доступу до безкоштовної початкової освіти та, у разі можливості, до професійно-технічної підготовки.

Конвенція про рабство від 1926 року, що зобов'язує учасників попереджувати та подавляти рабо-

торгівлю (ст. 2 Конвенції), ліквідувати практику застосування примусової праці (ст. 5 Конвенції)¹⁶.

Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства, 1956 року (ратифікована 31 жовтня 1958 року), яка доповнює дещо застарілу Конвенцію про рабство від 1926 року та передбачає повну відміну боргової кабали та кріпосної залежності.

1.3. Кримінально-правова характеристика торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини

В даному підрозділі аналізується склад злочину, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини (ст. 149 КК України). При цьому основну увагу буде зосереджено на торгівлі людьми з метою експлуатації праці.

Об'єктом торгівлі людьми законодавець вважає свободу (волю), честь або гідність особи.

Обов'язковою ознакою складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, є предмет злочину. **Предметом цього злочину є людина.** Ні труп людини, ані її органи (тканини) не є предметом розглядуваного злочину. Тому намагання вчинити діяння, передбачені ст. 149 КК України, стосовно мертвої людини може бути кваліфіковано лише як замах на торгівлю людьми (у випадку неусвідомлення винними особами того, що людина, яка є предметом угоди, померла).

¹⁶ Підписана Українською РСР 29 серпня 1956 року.

З об'єктивної сторони цей злочин може виражатись у наступних формах: 1) торгівля людьми; 2) здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина; 3) вербування; 4) переміщення; 5) переховування; 6) передача; 7) одержання людини.

Першою формою злочину, передбаченого ст. 149 КК України, охоплюються дії з купівлі-продажу людини, що полягають у безповоротній передачі (отриманні) людини за грошову винагороду.

У зазначеній формі злочин є закінченим з моменту передачі (отримання) людини та отримання (передачі) хоча б частини грошової винагороди (або досягнення домовленості про її отримання).

Прикладом купівлі-продажу є дії П., Б., та О., які за попередньою змовою у вересні 2003 року перемістили через державний кордон України до Російської Федерації громадян України Д. та П., яких продали по 1 000 доларів США за кожен для експлуатації в сільському господарстві¹⁷.

Під здійсненням іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, слід розуміти вчинення інших, не пов'язаних з купівлею-продажем людини, дій, таких як передача людини в рахунок погашення боргу, в обмін на інші, крім грошей, цінності або послуги матеріального характеру, дарування, передача в оренду тощо. Ця форма торгівлі людьми буде вважатися закінченою з моменту передачі (отримання) людини.

¹⁷ Справа № 5-1802км10 // Архів Верховного суду України за 2010 рік.

Торгівля людьми у формі купівлі-продажу людини та інша незаконна угода щодо людини утворюють склад закінченого злочину незалежно від наявності способів (обман, шантаж, використання уразливого стану тощо). Обов'язковими ці способи є лише для наступних форм цього злочину: вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини.

Під вербуванням слід розуміти вчинення дій, спрямованих на досягнення з людиною добровільної (наприклад, шляхом запрошування або умовляння) або вимушеної (наприклад, шляхом шантажу, погрози застосування насильства) домовленості на її подальшу експлуатацію або на переміщення, переховування, передачу іншій особі. Вербування є закінченим з моменту вчинення конкретних дій, спрямованих на досягнення домовленості з особою, яку вербують для експлуатації.

Прикладом вербування є дії Р. та К., які завербували жителів Одеської області Ф. та К. і запропонували останнім роботу у сфері торгівлі в м. Одеса. Отримавши обманним шляхом згоду потерпілих на перезд, їх відвезли спочатку до Одеси, а потім, запропонувавши ще кращі умови, відправили потягом до Москви в Російську Федерацію. Там потерпілих примушували займатись жебракуванням¹⁸.

¹⁸ Справа № 1-103/2011 // Архів Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області за 2011 рік.

Під **переміщенням** людини слід розуміти дії, спрямовані на зміну місця її перебування. Зазвичай переміщення здійснює вербувальник, але це можуть робити й інші особи. Найчастіше воно пов'язане з перетином кордону, але може відбуватись і всередині країни. Позитивним нововведенням чинної редакції ст. 149 КК України є те, що переміщення однозначно вважається факультативною ознакою торгівлі людьми. Переміщення є закінченим злочином з моменту зміни місця перебування людини.

За матеріалами справи, розслідування якої проводилось в Херсонській області, громадяни Ш. та О. шляхом обману підшукали та перемістили з Херсонської області до Орловської області Російської Федерації шістьох громадян України з метою їх подальшої трудової експлуатації на території фермерського господарства. Використовуючи матеріальну залежність, потерпілих примушували безоплатно працювати у важких умовах на будівництві свинокомплексу¹⁹.

Під **переховуванням** людини слід розуміти обмеження фізичних контактів людини з іншими особами, особливо з представниками правоохоронних органів, що може проявлятися як у наданні приміщення для перебування, так і в примусовому позбавленні волі. Закінченим злочин переховування є з моменту заволодіння особою і фактичного початку обмеження її волі.

¹⁹ Справа № 11-а-521/10 // Архів апеляційного суду Херсонської області за 2010 рік.

Під **передачею або одержанням** людини слід розуміти вчинення дій, пов'язаних з переходом контролю над людиною від однієї особи до іншої. Наприклад, вербувальник або перевізник передає людину особі, яка її експлуатуватиме. Злочин вважається закінченим з моменту передачі (одержання) людини.

Обов'язковою ознакою для таких форм торгівлі людьми, як вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини є вчинення дій за допомогою одного з альтернативних способів: з використанням обману, шантажу чи уразливого стану, а у кваліфікованих складах крім того — із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища.

Обман як спосіб вчинення злочину полягає в «умисному введенні в оману іншої особи або підтримуванні вже наявної у неї оманливої уяви шляхом передачі інформації, що не відповідає дійсності, або замовчування про різні факти, речі, явища і т. ін. з метою схилити цю особу до певної поведінки»²⁰. Характерним для торгівлі людьми з метою експлуатації праці є повідомлення неправдивої інформації щодо можливості працевлаштування за кордоном, умов праці, суми заробітку та можливості у будь-який час повернутися додому.

Прикладом торгівлі людьми, вчиненої шляхом обману, є умисні спільні дії громадянина Польщі С. та громадянки України О., які шляхом розміщення ого-

²⁰ Романов С. Ю. Обман как способ преступной деятельности: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. — Х., 1998. — 199 с.

лошення про працевлаштування в газеті знайомились із громадянами України та пропонували їм роботу в Польщі з високою оплатою та на привабливих умовах. Ті, хто погоджувались на таке працевлаштування, писали заяви на ім'я громадянки О., яка видавала себе за представницю польського птахопереробного підприємства.

Про справжні умови праці, які не мали нічого спільного із запропонованими (14-годинний робочий день, неймовірні фізичні навантаження, робота зі шкідливими хімічними речовинами), громадяни дізнавались вже після того, як потрапляли до нелегального птахопереробного заводу. Вільного виходу з території заводу в них не було, як і грошей на повернення до України. Пропрацювавши на заводі близько місяця, потерпілі зрозуміли, що обіцяної оплати за роботу вони також не отримують. Після подальшої примусової експлуатації протягом кількох тижнів або місяців потерпілих відпускали, надавши їм лише кошти на зворотню дорогу²¹.

Різновидом обману є зловживання довірою. Зловживання довірою полягає у використанні особою в своїх інтересах впевненості, переконаності в її сумлінності, чесності, добропорядності іншої особи — довірителя — на шкоду останньому. Йдеться про випадки, коли під час обману використовується наявність певних стосунків довіри, які існують між винною особою та потерпілою. Ці стосунки використовуються всупереч інтересам потерпілої особи. Прикладом відносин

²¹ Справа № 1-426/8 // Архів Богунського районного суду м. Житомир за 2008 рік.

довіри можуть виступати стосунки між родичами, близькими друзями, опікунські відносини.

Під **шантажем** слід розуміти психічне насильство, що полягає в погрозі розголосити відомості, які потерпілий чи його близькі бажають зберегти в таємниці.

Під відомостями, які потерпілий бажає зберегти в таємниці, криміналісти пропонують розуміти «будь-які факти з минулого або сьогочасного життя потерпілого або його близьких родичів (навіть уже померлих), розголошення яких може спричинити шкоду їхній честі та гідності. Такі відомості можуть стосуватися як поведінки самого потерпілого чи його близьких родичів, так і інших життєвих обставин, до яких хтось із них був причетний. Відомості можуть бути такими, що ганьблять потерпілого, а можуть і не мати такої ознаки»²².

Уразливий стан особи, відповідно до п. 2 примітки до ст. 149 КК України, — це такий її стан, зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами, який позбавляє чи обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних чи інших обставин.

Відповідно до наведеного в п. 2 примітки до ст. 149 КК України визначення уразливого стану особи може бути двох категорій:

²² Зінченко І. О., Самошенко І. В. Про поняття шантажу в кримінальному праві // Кримінальне право України. — № 9. — 2006. — С. 4. — С. 3–8.

- 1) стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконними діям. Такий стан особи може бути викликаний: а) психічними властивостями (наявність певних захворювань, розладів або відхилень у психічній діяльності тощо); б) фізичними властивостями (неможливість чинити опір незаконним діям через фізичну хворобу, певні фізичні вади тощо); в) певними зовнішніми факторами (наприклад, приведенням особи до несвідомого стану шляхом застосування снодійних чи наркотичних засобів).
- 2) збіг тяжких особистих сімейних або інших обставин (як правило характеризується наявністю надзвичайно скрутної або безвихідної ситуації: термінової необхідності великої грошової суми на лікування близької людини; відсутністю в особи постійного місця роботи, неможливістю утримувати наймане та придбати власне житло; перебування особи на утриманні інших осіб; перебування в особи на утриманні неповнолітніх та непрацездатних осіб; наявність великого боргу тощо). Сукупність таких обставин змушує людину погодитись на явно невідгідні умови.

Поняття уразливого стану є оціночною юридичною категорією. Водночас висновок про наявність або відсутність такого стану потерпілого та його використання обвинуваченим під час вчинення злочину може базуватись як на результатах медичної, психологічної, психіатричної або комплексної експертизи потерпілого, що підтверджуватиме наявність в особи фізичного захворювання чи фізичної вади, особливого психологічного стану (наприклад, стресу, фрустрації тощо) або психічного розладу, так і на сукупності доказів існування ряду тяжких особистих сімейних або інших обставин.

Слід мати на увазі, що згода людини на її подальшу експлуатацію, отримана внаслідок використання уразливого стану особи, не виключає кримінальної відповідальності.

Відповідно до примітки 3 до ст. 149 КК України, відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання **малолітнього чи неповнолітнього** має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

Суб'єктивна сторона торгівлі людьми характеризується виною у формі прямого умислу.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони для вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини є мета — експлуатація людини.

Згідно з приміткою 1 до ст. 149 КК України під **експлуатацією** людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо. Як бачимо, перелік видів експлуатації не є вичерпним, що дозволяє застосовувати цю норму при виникненні нових форм експлуатації.

Розглянемо різновиди експлуатації праці людини.

Примусова праця²³ (примусове надання послуг) — усяка робота або служба, що вимагається від будь-якої особи під загрозою якогось покарання, для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг.

Про те, що праця є примусовою, може свідчити сукупність таких обставин, як: застосування до особи психічного чи фізичного насильства; відсутність трудової угоди; обмеження свободи пересування особи у вільний від роботи час; відібрання в особи паспорта на період її роботи; утримання частини заробітної плати або невплата її взагалі; погроза видати працівника-нелегала органам влади та інші обставини.

За матеріалами кількох кримінальних справ, розслідування яких ведеться в Україні, особам, що погодились працювати на вигідних умовах, не виплачували, як це було попередньо обіцяно, щомісячно або щотижнево грошової винагороди за виконану роботу. Їм говорили, що оплата відбудеться лише після закінчення всієї роботи по об'єкту або після закінчення всього терміну їх перебування на об'єкті. У випадку відмови від подальшої роботи працівнику погрожували несплатою за вже виконану роботу. Врешті-решт замість оплати робітник отримував гроші на квиток додому та залишав місце експлуатації, радіючи, що залишився живим. Така ситуація також може свідчити про примусовість праці.

Наявність трудової угоди не обов'язково свідчить про відсутність примусової праці або торгівлі людьми

²³ Конвенція МОП № 29 «Про примусову чи обов'язкову працю» від 28.06.1930 року.

(детальніше про це дивись у розділі «Особливості розмежування та кваліфікації злочинів, пов'язаних з експлуатацією праці людини»).

Те, що особа дала згоду на працевлаштування за кордоном, не означає, що вона погодилася на безоплатну працю, на побої та мордування, на інші умови, наближені до рабства.

До примусової праці (примусового надання послуг) також слід відносити примусову консумацію. Консумація — форма трудової експлуатації, яка полягає в примушуванні потерпілих від торгівлі людьми працювати в барах, ресторанах, розважальних закладах з метою створення умов або ситуацій за яких клієнти зазначених закладів (як правило чоловічої статі) замовляють найбільш коштовні напої та/або їжу чи іншим чином витрачають великі суми грошей (без надання клієнтам послуг сексуального характеру).

Випадок торгівлі людьми з метою консумації розслідувався в Автономній Республіці Крим. За матеріалами кримінальної справи громадянка Т. разом із жителем м. Стамбул (Турецька Республіка) Х. організувала та очолила стійку злочинну групу, діяльність якої була спрямована на протиправне отримання прибутку шляхом передачі для експлуатації дітей та дівчат до нічних розважальних закладів міст Стамбул та Анкара (Турецька Республіка). Завербованих в Україні дівчат, більшість з яких не досягли 18-річного віку та сподівались підробити у сфері модельного бізнесу, примушували працювати в нічних розважальних клубах Туреччини. Їхня робота полягала у тому, щоб перебувати з 22 години до ранку в розважальних за-

кладах та, використовуючи сексуально провокуючу поведінку, напівоголений вигляд, неформальну бесіду, спонукати клієнтів до витрачання додаткових коштів на пригощання їх напоями та їжею з метою підвищення прибутків закладу. Громадянку Т. було засуджено за ч. 3 ст. 149 та ч. 2 ст. 332 КК України²⁴.

Рабство — становище чи стан людини, щодо якої здійснюються атрибути права власності або деякі з них²⁵.

До звичаїв, подібних до рабства чи підневільного стану, відносять: боргову кабалу; кріпацький стан; будь-який інститут чи звичай, через які: жінку обіцяють за винагороду видати або видають заміж (без права відмови з її боку) її батьки, опікун, родина або будь-яка інша особа чи група осіб; чоловік жінки, його родина або його клан за винагороду чи без такої мають право передати її іншій особі; жінка після смерті чоловіка передається у спадщину іншій особі; будь-який інститут чи звичай, за якого дитина передається одним або обома своїми батьками чи своїм опікуном іншій особі за винагороду або без такої з метою експлуатації цієї дитини чи її праці²⁶.

²⁴ Справа № 1-11/08 // Архів Ялтинського міського суду Автономної Республіки Крим за 2008 рік.

²⁵ Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 р. Ратифікована УРСР 29 серпня 1956 р., ст. 1.

²⁶ Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства, від 7 вересня 1956 р. Ратифікована УРСР 31 жовтня 1958 р., ст. 1.

Під залученням у боргову кабалу²⁷ слід розуміти поставлення особи у становище, коли вона, ставши боржником, у забезпечення свого боргу надає особисту працю, але цінність виконуваної роботи не зараховується в погашення боргу або тривалість цієї роботи не обмежена і характер її не визначений.

Втягнення в злочинну діяльність — це дії, пов'язані з безпосереднім психічним або фізичним впливом на особу, вчинені з метою викликати у неї прагнення взяти участь в одному чи кількох злочинах.

Суб'єктом аналізованого злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку на момент його вчинення, причому, відповідно до ст. 149 КК України, як та, що передає людину, так і та, що її одержує, вербує, переміщує, переховує.

Торгівля людьми буде кваліфікуватись як вчинена **щодо неповнолітнього** у випадку, якщо потерпілою від цього злочину є особа у віці від 14 до 18 років.

Як вчинена **щодо кількох осіб** торгівля людьми буде кваліфікуватись у випадку вчинення одного злочинного діяння стосовно двох або більше людей. В даному випадку умислом винної особи охоплюється вчинення злочинного діяння одночасно щодо кількох осіб, на відміну від повторності, за якої у винного кожного разу виникає окремий умисел на вчинення торгівлі щодо нової особи або нової групи осіб.

²⁷ Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства, від 7 вересня 1956 р. Ратифікована УРСР 31 жовтня 1958 р., ст. 1.

Вчинення злочину **службовою особою з використанням службового становища** буде мати місце у випадку вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 149 КК України, особою, яка має ознаки, передбачені приміткою 1 до ст. 364 КК України, та використовує при цьому надані їй по службі повноваження або виходить за межі своїх повноважень. Для кваліфікації торгівлі людьми, вчиненої з використанням службового становища, важливо встановити співвідношення між ч. 2 ст. 149 КК України, що передбачає відповідальність за такі дії, зі ст. 364 КК України. Ці норми співвідносяться між собою як загальна (ст. 364 КК України) та спеціальна (ч. 2 ст. 149 КК України). За загальним правилом у випадках, коли зловживання владою чи службовим становищем одночасно підпадає під ознаки загальної та спеціальної норм, застосуванню підлягає лише норма спеціальна. Сукупність ст. ст. 149 та 364 виникає лише у випадку наявності кваліфікуючої ознаки, передбаченої ч. 3 ст. 364 КК України, яка не охоплюється ст. 149 КК України (вчинення злочину працівником правоохоронного органу). Важливим для кваліфікації діянь службових осіб, які об'єктивно сприяли торгівлі людьми, згідно з чинним законодавством, є встановлення умислу особи на вчинення торгівлі людьми. Якщо службова особа, яка своїми діями об'єктивно сприяла вчиненню злочину, передбаченого ст. 149 КК України, усвідомлювала свою роль у вчиненні саме торгівлі людьми і використовувала при цьому своє службове становище, то вона несе відповідальність за торгівлю людьми з використанням службового становища (ч. 2 ст. 149 КК України). При відсутності усвідомлення своєї ролі у вчиненні торгівлі людьми службова особа, за наявності інших ознак

службового злочину, може притягатись до відповідальності лише за певний злочин у сфері службової діяльності (ст. ст. 364, 365, 367 КК України).

Матеріальна залежність має місце, коли єдиним чи одним з основних джерел існування потерпілого є матеріальна допомога суб'єкта злочину, зокрема перебування першого на утриманні останнього. Інша залежність — це залежність службова, шлюбна, сімейна (дитини від батьків), залежність підопічного від опікуна, пацієнта від лікаря, підозрюваного від працівника дізнання чи слідчого тощо.

Насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, охоплюється заподіяння легкого тілесного ушкодження, яке не призвело до короточасного розладу здоров'я або короточасної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій (завдання ударів, побоїв, обмеження чи незаконне позбавлення волі за умови, що вони не були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння).

Прикладом замаху на торгівлю людьми, вчинену із застосуванням такого насильства, є дії О., О., та Ж., які шляхом погрози незаконного позбавлення волі, нанесення ударів та побоїв посадили Ю. до автомобіля та відвезли до офісу Н., якому намагались продати потерпілу для експлуатації праці або сексуальної експлуатації. Злочин не довели до кінця з причин, які не залежали від їхньої волі, оскільки були затримані працівниками міліції²⁸.

²⁸ Справа № 5-4130км10 // Архів Верховного суду України за 2011 рік.

Торгівля людьми буде кваліфікуватись як вчинена щодо малолітнього у випадку, коли потерпілою від злочину є дитина у віці до 14 років.

Насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого або його близьких, охоплюються заподіяння особі легкого тілесного ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжкі тілесні ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння (наприклад, скидання з висоти, застосування електроструму, зброї, спеціальних знарядь тощо).

Тяжкими наслідками аналізованого злочину слід вважати смерть або самогубство потерпілого, зникнення його безвісти, втрату будь-якого органу чи його функцій, душевну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину, непоправне знівечення обличчя, переривання вагітності або втрату здатності до дітонародження, зараження вірусом імунодефіциту людини, а також інші наслідки, які суд з урахуванням конкретних обставин справи може визнати тяжкими. Проте умисне вбивство потерпілого за обтяжуючих обставин не охоплюється ч. 3 ст. 149 КК України і має кваліфікуватись за сукупністю злочинів, передбачених частинами 1 або 2 ст. 149 КК України та ч. 2 ст. 115 цього Кодексу.

1.4. Особливості розмежування та кваліфікації злочинів, пов'язаних з експлуатацією праці

Для правильної кваліфікації злочинів, пов'язаних з експлуатацією праці людини, важливу роль відіграє співвідношення складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, із суміжними, а також із такими, що потребують кваліфікації за сукупністю злочинів.

Кваліфікація торгівлі людьми може бути пов'язана з таким різновидом конкуренції норм, як конкуренція цілого та частини. Конструкція норми, яка передбачає відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини, є такою, що найбільш повно охоплює фактичні ознаки вчиненого посягання у порівнянні з кримінально-правовими нормами, що передбачають відповідальність за окремі види експлуатації людини. Ст. 149 КК України містить кримінально-правову заборону найбільш суспільно небезпечних посягань, що поєднують незаконне поводження з людиною (наприклад, вербування з використанням уразливого стану, передача з використанням шантажу тощо) та експлуатацію людини (примусову працю, втягнення дитини у заняття жебрацтвом тощо). Тому кримінально-правова норма, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми, співвідноситься з нормами, що забороняють окремі види експлуатації людини, як ціле та частини.

Кваліфікація при конкуренції цілого і частини (частин) здійснюється відповідно до встановлених доктриною правил: 1) має застосовуватися стаття Особливої частини КК, яка найповніше охоплює всі ознаки вчиненого посягання (що охоплює посягання в цілому); 2) статті, які передбачають лише частину

вчиненого посягання, не інкримінуються, якщо існує стаття, яка охоплює все посягання²⁹.

Отже, у випадках, коли торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини призвела до реалізації кінцевої мети цього злочину у вигляді експлуатації праці людини, а за таку експлуатацію окремо передбачено кримінальну відповідальність (ст. ст. 150, 150-1, 304 КК України тощо), додатково кваліфікувати такі дії за сукупністю з названими статтями не потрібно. Самостійну кваліфікацію за цими статтями можуть отримати лише дії осіб, які не брали безпосередньої участі в торгівлі людьми та не були співучасниками цього злочину.

Склад злочину, передбачений ст. 150 КК України (експлуатація дітей), має місце у випадку корисливого використання добровільної праці дитини, що не досягла віку, з якого законодавством дозволене працевлаштування. Водночас випадки вербування дитини (або вчинення інших передбачених ст. 149 КК України діянь) для використання її примусової праці чи примусового надання послуг або з іншою метою, передбаченою в примітці 1 до ст. 149 КК України, мають кваліфікуватись як торгівля людьми.

Прикладом експлуатації дітей є дії виховательки дитячого дома-інтернату М., яка протягом 2004–2009 років самовільно забирала ввірених їй на виховання неповнолітніх та малолітніх осіб з інтернату та використовувала їхню працю у власному будинку та на при-

²⁹ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: Навч. Посібник. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — с. 430.

будинковій території. Дітей використовували для обслуговування земельної ділянки та в якості різноробочих. Вони, зокрема, копали траншеї для фундаменту гаража, замішували бетон та заливали його, носили та подавали цеглу. Внаслідок зазначених дій вихователька М. уникала витрат на здійснення вказаних видів будівельних робіт. Зазначене діяння було кваліфіковано судом за ч. 2 ст. 150 КК України як експлуатація дітей, що не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, вчинена з метою отримання прибутку відносно кількох дітей³⁰. Водночас, у випадку доведення в суді примусового використання праці дітей, виховательку слід було б притягнути до відповідальності за вербування з метою примусової праці за відповідною частиною ст. 149 КК України.

Певні проблеми на практиці викликає розмежування торгівлі людьми з грубим порушенням законодавства про працю (ст. 172 КК України) та невиплатою заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК України).

Об'єктивна сторона грубого порушення законодавства про працю може мати місце у формі незаконного звільнення працівника з роботи та іншого грубого порушення законодавства про працю. При цьому під іншим грубим порушенням законодавства про працю розуміють «будь-яке інше, крім незаконного звільнення працівника з роботи, порушення законодавства про працю. Це може бути: невидання

³⁰ Справа № 1-81/2010 // Архів Ленінського районного суду м. Запоріжжя за 2010 рік.

наказу про звільнення та/або невідача трудової книжки особі, яка хоче звільнитися з роботи в установленому законом порядку; ненадання щорічної чи додаткової відпустки або систематичне ненадання вихідних днів або перерви для відпочинку і харчування; незаконне притягнення працівника до матеріальної відповідальності; порушення порядку розгляду трудових спорів тощо»³¹.

Крім того, до грубого порушення законодавства про працю на практиці відносять використання найманої праці без відповідного оформлення трудових відносин. Такі дії, особливо у поєднанні з невплатою заробітної плати, є схожими з торгівлею людьми.

При розмежуванні цих злочинів слід мати на увазі таке. По-перше, суб'єкт злочину, передбаченого ст. 172 КК України, є спеціальним. Ним може бути службова особа, якій надано право приймати працівника на роботу (поновлювати на роботі), звільняти його з роботи або документально оформляти таке прийняття (поновлення, звільнення), вирішувати питання щодо надання відпустки тощо; а також громадянин-підприємець, який використовує найману працю і має зазначені вище права щодо найманих працівників³². Ще менше коло осіб може бути суб'єктом злочину, передбаченого ст. 175 КК України «Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат». До них законом відне-

³¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — К.: Атіка, 2005. — 1064 с., с. 383.

³² Там само.

сено лише керівника підприємства, установи або організації незалежно від форми власності.

На відміну від цього, суб'єкт торгівлі людьми є загальним. Отже відсутність наведених вище ознак спеціального суб'єкта злочину виключає можливість кваліфікувати вчинене як злочин у сфері порушення трудових прав громадян та за наявності інших ознак може свідчити про наявність складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України.

По-друге, обов'язковою ознакою торгівлі людьми є кінцева мета злочину — експлуатація, загальне тлумачення якої подане у примітці 1 до ст. 149 КК України. Серед наведених у цій нормі різновидів експлуатації до трудової відноситься примусова праця або примусове надання послуг, рабство або звичай, подібні до рабства, підневільний стан, залучення у боргову кабалу. Наявність названих цілей дозволяє відмежувати торгівлю людьми від злочинів у сфері порушення трудових прав громадян.

Так, наприклад, використання директором або власником підприємства найманого працівника без відповідної реєстрації та невплата йому грошової винагороди за виконану роботу у випадку, якщо його праця є примусовою, та за наявності інших ознак торгівлі людьми має кваліфікуватись саме за ст. 149 КК України та додаткової кваліфікації за ст. ст. 172, 175 КК України не потребує. Ст. 149 КК України для цієї ситуації є нормою, яка повніше охоплює вчинене.

Розмежування між торгівлею людьми та злочинами проти безпеки виробництва (ст. ст. 271–274 КК України) проводиться аналогічно.

Визначальними ознаками для відмежування є суб'єкт злочину, який за ст. ст. 271–274 КК України є спеціальним. Зокрема, суб'єктом порушення вимог законодавства про охорону праці є службова особа підприємства, установи, організації або громадянин — суб'єкт підприємницької діяльності, які несуть спеціальні обов'язки з охорони праці; суб'єктом порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою є особа, зобов'язана дотримувати правила безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою і т. ін.

Водночас наявність експлуатації та інших обов'язкових для торгівлі людьми ознак свідчатиме про вчинення особою злочину, передбаченого ст. 149 КК України.

При відмежуванні торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини (ст. 149 КК України) від грубого порушення угоди про роботу українського громадянина за межами України (ч. 2 ст. 173 КК України) необхідно враховувати, що конкуренція між зазначеними нормами виникає в ситуаціях, коли йдеться про примусову працю. При цьому грубе порушення угоди про працю матиме місце лише за наявності трудового договору, який було укладено без застосування передбачених у ст. 149 КК України способів і умов якого грубо порушуються вже в процесі його виконання. У ст. 173 КК України йдеться про вихід за межі домовленості роботодавця, який шляхом обману, зловживання довірою або примушування вимагає від працівника виконання роботи, не обумовленої угодою. Торгівля людьми відрізняється від цього злочину тим, що торговець використовує обман, шантаж, уразливий стан, на-

сильство або інші передбачені ст. 149 КК України способи вже під час вербування, усвідомлюючи при цьому подальшу мету експлуатації людини.

Випадок трудової експлуатації у формі проти-правного використання людини для виконання роботи, не обумовленої трудовою угодою розслідувався в Івано-Франківській області та був правильно³³ кваліфікований за ст. 173 КК України. Директор загальноосвітньої школи Н. грубо порушив угоду про працю та примушував кухаря Г. впродовж майже дев'яти років без оформлення її на відповідну посаду виконувати обов'язки помічника вихователя. При цьому заробітна плата останній за виконання роботи помічника вихователя виплачувалась відповідно до посади кухаря. Внаслідок зміни обстановки, а також усунення обставин, що спричинили вчинення злочину, суд відповідною постановою звільнив директора школи Н. від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК України.

Незаконна посередницька діяльність або інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян охоплюються ст. 169 КК України. При цьому обидві сторони усвідомлюють, що одержувач дитини діє в інтересах останньої, не маючи на меті її подальшого корисливого використання. На відміну від цього, ст. 149 КК України охоплюються лише випадки незаконного усиновлення (удочеріння) з метою

³³ В цьому практичному посібнику ми не коментуємо рішення суду, оскільки якщо рішення не оспорювалось та вступило в силу — воно є законним. Про правильність чи неправильність доцільно говорити в суто науковому дослідженні.

наживи. Мета наживи може поєднуватись із іншими передбаченими ст. 149 КК України цілями: втягнення в злочинну діяльність, примусова праця тощо. Використання незаконно усиновленої внаслідок вчинення торгівлі людьми дитини в занятті жебрацтвом або втягнення її у злочинну діяльність охоплюється ст. 149 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 304 або ст. 150-1 цього Кодексу не потребує.

Трудова експлуатація може самостійно кваліфікуватись як втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. *Громадянку К. було засуджено Іршавським районним судом Закарпатської області за ч. 2 ст. 304 КК України на 4 роки позбавлення волі за те, що в період із січня 2011 року до 30 серпня 2011 року, знаходячись в центрі с. Довге та на ринку с. Довге Іршавського району, діючи умисно, з корисливих спонукань, вона систематично використовувала свою неповнолітню доньку С. для жебракування, тобто систематичного випрошування грошей у сторонніх осіб з метою отримання прибутку. При цьому неповнолітня С. завжди знаходилася біля неї в інвалідному кріслі, чим викликала у перехожих жалість та співчуття, завдяки чому отримувала від них гроші³⁴.*

Підміна чужої дитини, вчинена з корисливих або інших особистих мотивів, кваліфікуватиметься за ст. 148 КК України. Водночас, якщо метою отримання дитини внаслідок підміни була її подальша експлуатація, такі дії винних осіб підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ст. ст. 148 та 149 КК України.

³⁴ Справа № 1-282/11 // Архів Іршавського районного суду Закарпатської області за 2011 рік.

Ч. 2 ст. 146 КК України передбачає відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини, вчинене з корисливих мотивів. Випадки, коли шляхом викрадення та (або) позбавлення волі особу примушують до виконання певної роботи для власного незаконного збагачення, також можуть розглядатись як експлуатація праці людини.

Зокрема, *громадянина Ш. разом із трьома співучасниками було засуджено за ряд злочинів, серед яких незаконне позбавлення волі, вчинене організованою групою з корисливих мотивів. Володіючи інформацією про наявність поряд із смт. Козова Тернопільської області на території так званого «чеського містечка» безгосподарських споруд у вигляді тимчасових житлових будинків (збірно-секційні будівлі системи «Унімо-82»), Ш. вирішив проводити їх незаконний демонтаж та продаж. Для уникнення витрат на оплату роботи з демонтажу він повідомив учасникам злочинної групи недостовірну інформацію про належність йому на праві власності тимчасових житлових будинків на території містечка. За вказівкою Ш. учасники групи виявляли та затримували осіб, які проходили територією містечка, безпідставно та надумано звинувачували їх у вчиненні крадіжки, вимагали у них гроші та примушували до відпрацювання надуманих збитків шляхом демонтажу зазначених будівель. У випадку відмови потерпілим погрожували фізичною розправою та нанесенням тілесних ушкоджень³⁵.*

³⁵ Справа № 1-142/11 // Архів Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області за 2011 рік.

Викрадення людини або незаконне позбавлення волі, вчинені до початку виконання об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, кваліфікуватимуться за ст. 146 КК України. Водночас незаконне позбавлення волі людини, вчинюване вже під час виконання об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, охоплюється передбаченим частиною другою цієї статті насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого або його близьких, а тому додаткової кваліфікації за ст. 146 КК України не потребує.

Дії, які полягають у використанні трудової міграції для обманного заволодіння грошима під приводом надання послуг із працевлаштування за кордоном (за відсутності ознак злочину, передбаченого ст. 149 КК України), охоплюються складом злочину — шахрайство (ст. 190 КК України).

У разі якщо торгівля людьми пов'язана з організацією їх незаконного переправлення через державний кордон України, керівництвом такими діями або сприянням їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів чи усуненням перешкод, наявна сукупність злочинів, передбачених ст. ст. 149 та 332 КК України. Необхідність додаткової кваліфікації зумовлена тим, що чинна редакція ст. 149 КК України не охоплює незаконне переміщення людини через державний кордон України.

Викрадення чи підроблення документів, які надають право на перетинання державного кордону України, з подальшим їх використанням для переміщення людини через кордон, не охоплюються ст. ст. 149

та 332 КК України і потребують самостійної кваліфікації за ст. 357 або ст. 358 КК України.

Слід пам'ятати, що згідно з нормами міжнародного права особи, яких вивозили за підробленими документами і які є потерпілими від торгівлі людьми, до кримінальної відповідальності за підробку та використання підроблених документів не притягаються.

Враховуючи викладене, слід зауважити наступне. По-перше, у випадках коли торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини призвела до реалізації кінцевої мети цього злочину — експлуатації праці людини, а за таку експлуатацію окремо передбачено кримінальну відповідальність (ст. ст. 150, 150-1, 304 КК України тощо), — додатково кваліфікувати такі дії за сукупністю з названими статтями не потрібно. Самостійну кваліфікацію за цими статтями можуть отримати лише дії осіб, які не брали безпосередньої участі в торгівлі людьми та не були співучасниками цього злочину. По-друге, торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини може супроводжуватися вчиненням (або мати своїм наслідком вчинення) інших злочинів, що виходять за межі складу, передбаченого ст. 149 КК України. У таких випадках дії особи слід кваліфікувати за сукупністю злочинів (зі злочинами, передбаченими ст. ст. 332, 357, 358 КК України).

РОЗДІЛ 2

Розслідування злочину торгівлі людьми, вчиненої з метою експлуатації праці. Актуальні питання досудового розслідування

Торгівля людьми відноситься до складної категорії злочинів. Схеми її вчинення постійно змінюються. Злочинці, з метою отримання кримінальних прибутків, швидко переорієнтовуються за новими напрямками та беруть на озброєння найновіші технології. Тому зрозуміло, що під час розслідування злочинів зазначеної категорії правоохоронці повинні враховувати це і бути готовими до певних труднощів і за необхідності працювати на їх випередження, використовуючи при цьому широкий спектр інструментів, передбачених чинним законодавством.

Слід зазначити, що специфіка злочинності, пов'язаної з торгівлею людьми, полягає в посяганні на волю, честь і гідність особи, що саме по собі створює внутрішню перешкоду в потерпілої особи на розголошення будь-яких даних стосовно її експлуатації, а отже і про вчинений відносно неї злочин. Правоохоронні органи повинні сповідувати принцип, в основу якого покладено інтереси потерпілої особи та її права людини, і таким чином заохочувати особу до участі в кримінальному процесі. Факти, які наводяться у звітах міжнародних експертів, чітко свідчать, що потерпілі, до яких ставляться з повагою, виявляють більшу охоту до співпраці й дають повніші

свідчення, що призводить до вищих показників покарання злочинців³⁶.

Слідчі повинні враховувати й використовувати в роботі з потерпілими норми Закону України «Про протидію торгівлі людьми»³⁷, ст. 16 якого врегульовано забезпечення права особи, яка постраждала від торгівлі людьми, на безоплатне одержання інформації щодо своїх прав та можливостей, викладену зрозумілою для неї мовою; медичну, психологічну, соціальну, правову та іншу необхідну допомогу; тимчасове розміщення за бажанням (або в разі відсутності житла) в закладах допомоги для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, на строк до трьох місяців, який у разі необхідності може бути продовжено за рішенням місцевої державної адміністрації, зокрема у зв'язку з участю особи у кримінальному процесі; отримання одноразової матеріальної допомоги; допомогу у працевлаштуванні, реалізації права на освіту та професійну підготовку³⁸.

³⁶ Anti-Slavery International. Комісія з прав людини, Підкомісія з розвитку і захисту прав людини, Робоча група із сучасних форм рабства, 28-а сесія, Женева, 16–20 червня 2003 року.

³⁷ Набув чинності 15 жовтня 2011 року.

³⁸ Див. в додатку перелік структурних підрозділів в обласних державних адміністраціях України, відповідальних за проведення процедури встановлення статусу та надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, в рамках виконання Закону України «Про протидію торгівлі людьми», а також перелік громадських об'єднань, що працюють у цьому напрямку.

2.1. Виявлення ознак торгівлі людьми з метою експлуатації праці при розслідуванні інших злочинів

Необхідно мати на увазі, що ознаки торгівлі людьми з метою експлуатації праці можуть бути встановлені при розслідуванні інших злочинів (заподіяння тілесних ушкоджень, незаконне позбавлення волі, викрадення людини тощо). У цьому випадку ознаки вчинення названого злочину повинні міститися в протоколах слідчих дій (виїмок, оглядів, допитів, висновках експертиз та ін.). Ці джерела доказів є підставою для проведення досудового розслідування за ст. 149 КК України та її об'єднання з провадженнями (справами), які були відкриті (порушені) раніше, в одне провадження.

Порядок об'єднання матеріалів досудового розслідування з набуттям чинності нового кримінального процесуального законодавства дещо змінився. Зараз, відповідно до ч. 1-2 ст. 217 КПК України, у разі необхідності в одному провадженні можуть бути об'єднані матеріали досудових розслідувань щодо декількох осіб, підозрюваних у вчиненні одного кримінального правопорушення, або щодо однієї особи, підозрюваної у вчиненні кількох кримінальних правопорушень, а також матеріали досудових розслідувань, по яких не встановлено підозрюваних, проте є достатні підстави вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються ці розслідування, вчинені однією особою (особами). Не можуть бути об'єднані в одне провадження матеріали досудових розслідувань щодо кримінального проступку та щодо злочину³⁹.

³⁹ Див. додаток: табл. 2.

2.2. Співпраця слідчого та оперативного працівника щодо перевірки, отримання та фіксації інформації стосовно вчиненого злочину

Одразу після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань надзвичайно важливою є співпраця слідчого та оперативних працівників щодо перевірки, отримання та фіксації інформації стосовно вчиненого злочину.

Зволікання з належним закріпленням доказової бази нерідко призводить до її втрати та неможливості підтвердити окремі ознаки злочину.

Так, наприклад, у липні 2011 року СУ УМВС України в Херсонській області за відсутності складу злочину було закрито кримінальну справу за фактом вербування та переміщення до Республіки Польща громадянки К. та її малолітнього сина з метою примушування останніх до заняття жебрацтвом за ознаками злочину, передбаченого ч. 3 ст. 149 КК України. Під час досудового слідства фактичних даних, які б вказували на підтвердження передачі потерпілих іншим особам з метою експлуатації, здобуто не було. Потерпілі показали, що жебрацтвом вони займалися добровільно⁴⁰.

Аналогічна ситуація мала місце в СУ УМВС України в Тернопільській області, де розслідувався факт вчинення вербування невстановленими особами з метою трудової експлуатації за ч. 2 ст. 149 КК України.

⁴⁰ Кримінальна справа № 250053 // СУ УМВС України в Херсонській області.

У ході розслідування було встановлено, що в період з грудня 2010 до березня 2011 року невстановлені особи, представляючись працівниками туристичних фірм, шляхом обману, за грошову винагороду в розмірі 700 євро вербували та переправляли через державний кордон України до Туреччини з подальшим переміщенням до Ісламської Республіки Ірак громадян України з метою примусової праці на будівельних роботах⁴¹. Через відсутність належної співпраці оперативних та слідчих підрозділів у ході опитування громадян не було встановлено необхідних обставин суб'єктивної сторони вказаного злочину, а саме експлуатації людини. Зокрема, не було з'ясовано, чи відповідали умови праці, які обіцяли вербувальники, фактичним умовам праці, чи застосовувалося до вказаних осіб фізичне або психічне насильство, чи мало місце обмеження свободи їх пересування тощо.

З метою усунення вказаного недоліку до проведення перевірки було залучено слідчого, закріпленого за розслідуванням кримінальних справ даної категорії, що в подальшому дало можливість зібрати матеріали дослідчої перевірки в повному обсязі, які стали підставою для порушення кримінальної справи.

Наказом МВС України від 14.08.2012 року № 700 «Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень» затверджено Інструкцію з організації взаємодії органів досудового розслі-

⁴¹ Кримінальна справа № 1200474 // СУ УМВС України в Тернопільській області.

дування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень⁴².

Зокрема в зазначеній Інструкції (п. 3.1.) передбачено, що при веденні оперативним підрозділом оперативно-розшукової справи (ОРС) щодо осіб, стосовно яких є дані про участь у підготовці до вчинення злочину, підслідного слідчим органів внутрішніх справ, начальник оперативного підрозділу звертається до начальника слідчого підрозділу про закріплення за цією ОРС слідчого для забезпечення методичного супроводження її реалізації та надання практичної допомоги оперативному підрозділу.

У 2011 році в ГСУ МВС України проводився аналіз стану розслідування слідчими підрозділами органів внутрішніх справ України кримінальних справ про злочини, пов'язані з торгівлею людьми, включаючи питання ефективності заходів, які вживаються працівниками оперативних підрозділів під час розкриття та розслідування кримінальних справ про злочини, пов'язані з торгівлею людьми, та рівень їх взаємодії зі слідчими підрозділами. Проведений аналіз показав, що найефективнішими при порушенні кримінальних справ на підставі реалізованих матеріалів оперативно-розшукової діяльності були ті випадки, коли до реалізації матеріалів вчасно залучалися слідчі.

⁴² Одночасно цим наказом визнано таким, що втратив чинність, наказ МВС від 07.09.2005 р. № 777.

2.3. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій за чинним кримінальним процесуальним законодавством

Окремо необхідно зупинитися на главі 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії» чинного КПК. Негласні слідчі дії у теперішньому КПК мають спеціальне врегулювання, на відміну від попереднього Кодексу, де ці дії регулювалися так само, як і гласні слідчі дії. Вперше у кримінально-процесуальній доктрині на законодавчому рівні закріплено вичерпний перелік негласних (слідчих) розшукових дій, до яких законодавець відніс: аудіо-, відеоконтроль особи; накладення арешту на кореспонденцію; огляд і виїмку кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; спостереження за особою, річчю або місцем; аудіо-, відеоконтроль місця; контроль за вчиненням злочину; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій за новим КПК, на відміну від попереднього, повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження. Таким чином спрощується використання документів, складених за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій, порівняно з оперативно-розшуковими діями. Результати негласних слідчих (розшукових) дій використовуватимуться при доказуванні на

тих самих підставах, що й результати проведення інших слідчих дій.

Проведення негласних слідчих (розшукових) дій за чинним кримінальним процесуальним законодавством має право проводити слідчий, який здійснює розслідування злочину, або за його дорученням — уповноважені оперативні підрозділи⁴³. У чинному КПК України підстави та порядок, організаційно-тактичні засади проведення негласних слідчих (розшукових) дій закріплено ст. ст. 246–275.

Загальні процедури організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні врегульовано Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні (далі — Інструкція), затвердженої спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 року № 114/1042/516/936/1687/5.

2.4. Встановлення завданої майнової та моральної шкоди. Заявлення цивільного позову та накладення майнових стягнень

Слід пам'ятати, що злочин торгівлі людьми завжди є високоприбутковим, адже злочинці вербують і поставляють величезну кількість людського «товару», екс-

⁴³ Див. додаток: табл. 3–4.

плуатація якого забезпечує кримінальні доходи. Проте, як показує вивчення проваджень указаної категорії, слідчі далеко не завжди ініціюють процес встановлення майна та цінностей, що були здобуті злочинним шляхом і на які може бути накладений арешт.

За чинним кримінальним процесуальним законодавством одним з нових заходів забезпечення кримінального провадження є арешт майна. Згідно з ч. 1 ст. 167 КПК арештом майна є тимчасове позбавлення підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, можливості відчужувати певне його майно за ухвалою слідчого судді або суду до скасування арешту майна у встановленому КПК порядку. Відповідно до вимог КПК арешт майна може також передбачати заборону для особи, на майно якої накладено арешт, а також для іншої особи, у володінні якої перебуває майно, розпоряджатися будь-яким чином таким майном та використовувати його.

Заборона на використання майна, а також заборона розпоряджатися таким майном можуть бути застосовані лише у випадках, коли їх незастосування може призвести до зникнення, втрати або пошкодження відповідного майна або настання інших наслідків, які можуть перешкодити кримінальному провадженню. Заборона використання житлового приміщення, в якому на законних підставах проживають будь-які особи, не допускається.

В рамках чинного КПК України для того, щоб особа вважалася цивільним позивачем, не вимагається винесення постанови органом досудового розслідування чи суддею. Права та обов'язки цивільного позивача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду. Цивільним позивачем у кримінальному провадженні є уже не тільки фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, а й фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано моральної шкоди. Представником цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні може бути лише адвокат, а не просто фахівець у галузі права.

Тому під час допитів потерпілих від торгівлі людьми необхідно ретельно з'ясувати наявність завданої їм майнової та/або моральної шкоди, надавати необхідні роз'яснення щодо заявлення цивільного позову та накладення майнових стягнень. Крім того, за наявності підстав, передбачених ст. 170 КПК України, вживати заходів до накладення арешту на нерухоме й рухоме майно, майнові права інтелектуальної власності, гроші у будь-якій валюті готівкою або безготівковому вигляді, цінні папери, корпоративні права, які перебувають у власності підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, і перебувають у нього або в інших фізичних, або юридичних осіб з метою забезпечення можливої конфіскації майна або цивільного позову.

2.5. Документування злочинів торгівлі людьми, що скоєні представниками організованих злочинних угруповань

Міжнародні експерти відзначають, що торгівля людьми значною мірою контролюється організованою злочинністю, яка використовує ситуацію з «пропозицією» та «попитом», контролюючи при цьому кожен етап процесу, починаючи від вербування, виготовлення документів, забезпечення транспортом і до управління робочими місцями й експлуатації перевезених осіб⁴⁴. Але в Україні фактів торгівлі людьми з ознаками організованої злочинності задокументовано зовсім небагато. Це свідчить про те, що працівниками правоохоронних органів не докладається достатньо зусиль щодо документування незаконної діяльності торгівців людьми, об'єднаних у злочинні угруповання, в тому числі на транснаціональному рівні. Тому на практиці необхідно застосовувати повний комплекс заходів розкриття злочинів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», відповідно до класифікації злочину, передбаченого ст. 149 КК України та ст. 12 КК України.

⁴⁴ П. Холмс. Посібник для співробітників правоохоронних органів з питань виявлення, розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. — К: Тютюкін, 2009.

2.6. Поняття «уразливого стану»

До категорії проблемних можна віднести неоднозначне трактування окремих понять, викладених у диспозиції ст. 149 КК України. Зокрема, поняття «уразливий стан» тлумачиться представниками правоохоронних органів в областях України по-своєму. В окремих регіонах для наявності уразливого стану достатньо зібрати матеріали, що підтверджують наявність тяжкого матеріального становища, а в інших — для застосування цього способу вчинення злочину необхідно мати в наявності декілька обставин (наприклад, скрутне матеріальне становище, наявність тяжких захворювань, інвалідності, утримання членів родини тощо).

Як вже зазначалося в підрозділі 1.3 посібника, збіг тяжких особистих сімейних або інших обставин, як правило, характеризується наявністю надзвичайно скрутною або безвихідною ситуації: терміновою необхідністю великої грошової суми на лікування близької людини; відсутністю в особи постійного місця роботи, неможливістю утримувати наймане та придбати власне житло; перебування особи на утриманні інших осіб; перебування в особи на утриманні неповнолітніх та непрацездатних осіб; наявність великого боргу тощо. Сукупність таких обставин змушує людину погодитись на явно не вигідні умови.

Незважаючи на зовні всеохоплююче визначення цього поняття, воно залишається оціночним: **лише органи досудового слідства і суд можуть на підставі конкретних обставин справи встановити, чи був стан особи насправді уразливим. Уразливим стан особи слід визнавати в усіх випадках, коли за обставинами спра-**

ви її згода на вербування, переміщення, переховування, передачу чи одержання була вимушеною, одержаною під впливом зазначених суб'єктивних та/або об'єктивних причин і не відповідала її справжнім інтересам.

2.7. Тактика проведення успішного допиту потерпілої особи

Надзвичайно важливим елементом слідчих дій є проведення допитів потерпілих, адже показання потерпілої особи є особливо цінними, оскільки вона володіє відомостями про вчинений проти неї злочин, методи його вчинення та особисті дані злочинця. При обранні тактики допиту потерпілої особи необхідно враховувати сукупність чинників, що впливають на формування показань і їхню вірогідність. До таких належать об'єктивні чинники, пов'язані з подією злочину (час, протягом якого відбувалася подія, освітлення в момент сприйняття, погода), а також психічний стан особи при сприйнятті (переляк, біль, сильне хвилювання і т. ін.). Тому відмова потерпілих у суді від показань, даних ними під час досудового слідства, може бути, зокрема, наслідком непрофесійно проведеного допиту. Позитивний досвід роботи в цьому напрямку полягає в тому, що потерпілих осіб необхідно готувати до судових слухань та інформувати стосовно судових процедур. Тобто потерпіла особа має добре уявляти собі, як усе відбуватиметься. Такий підхід надасть можливість постраждалій особі почуватися впевненіше, усвідомлювати важливість своєї участі в судовому процесі як суб'єкта процедури, а не лише як об'єкта, який використовують в інтересах судочин-

ства. При цьому слід враховувати, що судові слухання завжди пов'язані з величезними психологічними навантаженнями для потерпілої особи, яка повинна особисто з'являтися в судовому засіданні, надавати правдиві показання та чітко відповідати на поставлені запитання.

Так, у 2010 році під час судового розгляду кримінальної справи за обвинуваченням С. у вчиненні торгівлі людьми з метою примусової праці, кваліфікованого органом досудового слідства як вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України (Вінницька область), потерпілі змінили свої показання, які давали в ході слідства, на користь підсудного, внаслідок чого дії останнього було перекваліфіковано на ч. 2 ст. 190 (шахрайство) КК України, а його самого засуджено до штрафу в розмірі 1 700 грн.⁴⁵ Можливо, у даному випадку саме неякісні допити потерпілих (зокрема незастосування технічних засобів під час допитів) призвели до зміни кваліфікації дій підсудного.

Для успішного проведення допиту потерпілого слід дотримуватися таких правил:

- належно підготуватися та ретельно спланувати, які саме запитання ставити під час допиту;
- чітко усвідомлювати всі фактори, які можуть мати окремий або загальний вплив на потерпілих: расові, релігійні, соціальні, культурні, гендерні та етнічні відмінності;

⁴⁵ Кримінальна справа № 07100007 // СУ УМВС України у Вінницькій області.

- від самого початку мають бути встановлені взаєморозуміння та довіра між слідчим і потерпілою особою. Потерпіла особа повинна зрозуміти, що допит ведеться професійним та добре поінформованим у справах про торгівлю людьми фахівцем;
- виявляти повагу до потерпілого, яка повинна супроводжуватися співчуттям (але не жалістю);
- використовувати оптимальні підходи для мінімізації переживань, які потерпіла особа неминуче відчуватиме в ході проведення допиту, дотримуватися принципу щодо запобігання ще більшої шкоди;
- надавати потерпілій особі вичерпну інформацію щодо її прав та перебігу кримінального провадження по справі. Особливу увагу необхідно приділити питанню своєчасного подання цивільного позову.

Умови для проведення допиту та використання технічного обладнання є важливою складовою загального успіху проведення слідчих дій, а тому необхідно враховувати такі важливі моменти:

- атмосфера в кімнаті, яку використовують для проведення допиту, має бути сприятливою для встановлення контакту з потерпілою особою, без зовнішніх подразників та ізольованою від присутності сторонніх осіб;
- необхідно передбачити перерви під час проведення допиту та надавати можливість потерпілій особі вийти на обід чи на свіже повітря тощо.

Ст. 224 КПК України чітко регулює часові рамки проведення допиту, який не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому — понад вісім годин на день.

Досвід показує, що проведення допиту із застосуванням технічних засобів значно підвищує його ефективність та результативність. Але їх використання залежить від стану та особливостей характеру потерпілої особи, що необхідно максимально враховувати. Якщо допит заплановано провести із застосуванням відео або звукозапису, потерпілу особу необхідно попередити про це ще до його початку, а також продемонструвати все технічне обладнання, яке буде використовуватися. Застосування відеозапису дає можливість зафіксувати показання та долучити їх до доказової бази, але це не відмінняє необхідності надання свідчень потерпілими особисто в суді. Порядок застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження врегульовано ст. 107 КПК України, відповідно до якої рішення про застосування таких засобів ухвалює особа, яка проводить відповідну процесуальну дію, а за клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим.

Водночас необхідно пам'ятати, що за чинним КПК суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору під час досудового розслідування, або посилатися на них. До вступу в силу чинного КПК існувала практика, за якої особу могли не викликати до суду для дачі показань, а лише оголошували її показання, надані на досудовому слідстві. Проте це позбавляло сторону захисту

права ставити запитання свідку обвинувачення і тим самим порушувало принцип рівності та змагальності процесу. Відповідно до вимог ст. 95 чинного КПК України суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які безпосередньо було отримано під час судового засідання або у порядку, передбаченому ст. 225 (Допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні) Кодексу⁴⁶. Тому показання, які були отримані від потерпілого на досудовому розслідуванні, не є обов'язковими для суду. Вони можуть використовуватися лише для ухвалення рішень на стадії досудового розслідування, але в суді підлягають перевірці та дослідженню в порядку, передбаченому ст. 352 КПК.

2.8. Особливість співпраці з потерпілими в Україні громадянами іноземних держав. Залучення перекладачів

На практиці мають місце випадки застосування примусового видворення до потерпілих в Україні громадян іноземних держав, які беруть участь у кримінальному судочинстві, до винесення вироку в кримінальній справі.

Так, у 2011 році слідчим управлінням УМВС України в Житомирській області до суду було направлено кримінальну справу за обвинуваченням членів організованої злочинної групи, якими в період з квітня до жовтня 2010

⁴⁶ Перехідні положення КПК містять норму про необхідність обладнання органів досудового розслідування технічними засобами фіксування кримінального провадження і проведення дистанційного провадження в режимі відеоконференції.

року шляхом обману було завербовано 3 громадян Пакистану та переміщено їх на територію України, де до січня 2011 року здійснювалася експлуатація їхньої праці на підприємстві з переробки каменю.

Під час судового розгляду зазначеної кримінальної справи Житомирським окружним адміністративним судом паралельно було винесено рішення про примусове видворення потерпілих осіб з території України. Завдяки своєчасному втручання Представництва Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні шляхом надання кваліфікованої юридичної допомоги в якості представника потерпілих вказане рішення було скасовано, потерпілих залишено в Україні та надано їм можливість брати участь у кримінальному провадженні⁴⁷.

У цьому напрямі необхідні зміни були ухвалені Пленумом Вищого адміністративного суду України від 16 березня 2012 року за Постановою № 3 «Про внесення змін і доповнень до Постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України від 25 червня 2009 року № 1 “Про судову практику розгляду спорів щодо статусу біженця, видворення іноземця чи особи без громадянства з України та спорів, пов’язаних із перебуванням іноземця та особи без громадянства в Україні” зі змінами і доповненнями, внесеними постановою Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20 червня 2011 року»⁴⁸.

⁴⁷ Кримінальна справа № 11/140024 // СУ УМВС України в Житомирській області.

⁴⁸ Див. ВАСУ <http://www.vasu.gov.ua/>.

Необхідно пам'ятати про те, що Закон України «Про протидію торгівлі людьми», зокрема п. 3 ст. 14, гарантує іноземцеві, який потерпів від торгівлі людьми «тимчасове перебування в Україні в порядку, встановленому законодавством». Крім того, п. 2 ч. 2 ст. 16 цього Закону іноземцеві та особі без громадянства, якій встановлено статус особи, що постраждала від торгівлі людьми на території України, передбачене право на тимчасове перебування в Україні строком до трьох місяців, який може бути продовжено у разі необхідності, зокрема у зв'язку з їхньою участю в якості постраждалих або свідків у кримінальному процесі.

Слід пам'ятати, що іноземці, постраждалі від торгівлі людьми, часто звертаються по допомогу до представників своїх громад, які складаються з вихідців країн їхнього спільного походження, що перебувають в Україні. Треба зазначити, що часом допомога з боку представників таких громад може мати негативні наслідки для результативності кримінального провадження, оскільки вони можуть чинити тиск на постраждалих, вимагаючи відмови від співпраці з правоохоронними органами, а також залучати їх до незаконної діяльності (наприклад, до незаконного працевлаштування). Необхідно враховувати, що постраждалі особи потребують підтримки з боку представників своїх громад та прагнуть до контактів з ними, але при цьому бажано запобігати потраплянню постраждалих у залежність від них та забезпечувати їх притулками, в яких вони перебуватимуть на законній підставі.

Правоохоронцям варто налагодити тісну співпрацю із закладами соціально-психологічної допо-

моги при центрах соціальних служб сім'ї, дітей та молоді в областях та з громадськими організаціями в межах своєї області з метою з'ясування, які саме послуги можуть бути надані цими організаціями іноземцям, постраждалим від торгівлі людьми, щоб у випадку виявлення таких осіб мати змогу забезпечити їх ефективний доступ до необхідної допомоги.

Певного часу та зусиль слідчих вимагає пошук перекладача та забезпечення його роботи для учасників кримінального процесу, в якому фігурують іноземці, які потерпіли або скоїли злочин в Україні. *Таким прикладом може бути кримінальна справа, яка розслідувалася СУ ГУМВС України в Автономній Республіці Крим за обвинуваченням Я. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України, де потерпілий є громадянином Республіки Узбекистан та не володіє ні російською, ані українською мовами. Знадобився тривалий час на пошуки перекладача з узбецької мови, який має спеціальну освіту, право здійснювати та засвідчувати переклад.*

Необхідно звернути увагу на те, що залучення перекладачів — вихідців з країни походження потерпілого може становити загрозу об'єктивності наданого перекладу, оскільки перекладач може керуватися інтересами місцевої громади, а не інтересами потерпілого, а також бути пов'язаним з підозрюваним (обвинуваченим) у кримінальній справі. Через це необхідно залучати вітчизняних незалежних сертифікованих перекладачів, які володіють мовою країни походження потерпілого. В деяких випадках можна залучати перекладачів — вихідців із суміжних країн, наприклад, представників Афганістану чи Бангладеш

у випадку перекладу на мови Республіки Пакистан. Необхідно пам'ятати, що кваліфікований перекладач, який забезпечує об'єктивний переклад, не упереджений по відношенню до потерпілого та користується його довірою, складає основу для успішної співпраці з потерпілою особою, а відтак — для розкриття та розслідування злочину торгівлі людьми.

Правоохоронець, який планує проводити допит, перед його початком повинен надати перекладачеві такі інструкції:

- дотримуватися неупередженості та чіткості;
- подавати точний переклад запитань та відповідей;
- не перефразувати й не змінювати запитання та відповіді;
- не втручатися та не коментувати викладення доказового матеріалу;
- виключити будь-яку можливість впливу на потерпілу особу.

2.9. Забезпечення безпеки та захисту потерпілих і свідків у кримінальному процесі

Для забезпечення безпеки та захисту потерпілих і свідків у кримінальному процесі за необхідних для цього обставин слідчим слід максимально застосовувати заходи безпеки, передбачені Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року (зі змінами). Останнім напрацюванням в цьому на-

прямку є посібник «Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження щодо торгівлі людьми»⁴⁹ з детальними рекомендаціями щодо застосування заходів безпеки до учасників кримінального провадження у справах про торгівлю людьми. В посібнику детально обґрунтовується необхідність та особливості застосування таких заходів безпеки:

- забезпечення конфіденційності відомостей про особу, включаючи анкетні дані, зовнішність, голос особи, інформацію про місце перебування (проживання) особи;
- використання відеоконференцій при проведенні процесуальних дій (дистанційне провадження);
- заміна документів, зміна зовнішності та переселення.

2.10. Співпраця з представниками Державної прикордонної служби України та Укрбюро Інтерполу в Україні

Впливати на якість розслідування та значно його затримувати може тривалість опрацювання представниками Державної прикордонної служби України запитів щодо перетину державного кордону України учасниками кримінального провадження. Практика показує, що опрацювання таких запитів може тривати понад місяць. Для вирішення цього питання рекомен-

⁴⁹ В. В. Касько, А. М. Орлеан. Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження щодо торгівлі людьми. — К: «ВАІТЕ», — 2012. — 50 с.

нансування вербувальника для здійснення поточних витрат з оформлення закордонних паспортів потерпілих, оплати квитків, придбання одягу тощо. Грошові перекази кримінальні спільники, як правило, здійснюють через систему банківських переказів, серед найпоширеніших — «Вестерн-Юніон» та «Авізо». Своєчасне отримання інформації про наявність таких

перекази, включаючи оригінали або копії заяв про переказ та отримання готівки, а запит обмежується лише підтвердженням існування таких переказів на зазначених осіб. Офіційні відповіді надають змогу слідчому своєчасно звернутися з клопотанням до суду про надання дозволу на тимчасовий доступ до цих документів та їх виїмку і проводити досудове розслідування вже за їх наявності. На практиці отримати таку ухвалу суду, не маючи підтвердження від банківських установ про наявність таких переказів у зазначених установах, обґрунтовуючи ці клопотання лише на підставі письмових рапортів дізнання оперативних працівників, дуже складно. Зазначена обставина дає судам привід відмовляти у задоволенні цих клопотань слідчого на підставі відсутності достовірних даних про наявність таких переказів у конкретній банківській установі.

Відповідно до положень ст. 159 (Загальні положення тимчасового доступу до речей і документів) глави 15 КПК України (Тимчасовий доступ до речей і документів) такий доступ здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду і полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі й документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку). Відомості, які можуть становити банківську таємницю, згідно з п. 5 ч. 1 ст. 162 КПК України належать до охоронюваної законом таємниці, яка міститься в речах і документах.

Чинним КПК України передбачено, що слідчий суддя, суд може надати можливість вилучення речей і

документів шляхом винесення ухвали про надання тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, якщо сторона кримінального провадження, крім загальних вимог до обставин, які необхідно довести для отримання тимчасового доступу до речей і документів, доведе можливість використання як доказів відомостей, що містяться в цих речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів.

Прикладом є кримінальна справа відносно членів організованої групи за ч. 3 ст. 149 КК України, яка розслідувалася СУ УМВС України в Сумській області. Завдяки тісній співпраці оперативних працівників міліції зі службою безпеки двох банківських установ міста Суми на початковому етапі досудового слідства було отримано інформацію про наявність у цих установах грошових переказів на ім'я обвинувачених, їхніх близьких та довірених осіб. На підставі отриманої інформації слідчим своєчасно було внесено подання (за КПК в редакції 1960 року) до суду про виїмку документів щодо цих переказів, оглядом яких було встановлено, що обвинуваченими з-за кордону протягом двох років отримано грошових переказів на загальну суму 180 000 доларів США. Аналізом цих документів та їх співставленням з допитами потерпілих доведено причетність обвинувачених до купівлі-продажу людей (від 3 000 до 5 000 доларів США за кожну потерпілу особу).

Під час проведення досудового слідства на майно обвинувачених було накладено арешт на суму 120 000 грн.

У справі було винесено обвинувальний вирок, яким підсудних засуджено від 8 до 10,6 років позбавлення волі. Апеляція учасниками процесу не вносилася⁵⁰.

Необхідно пам'ятати, що ст. 11 Закону «Про міліцію» дозволяє в присутності понятих та керівників підприємств вивчати документи, що свідчать про правопорушення (поняття більш широке, ніж поняття злочину), за рахунок відповідного органу міліції робити з них копії із залишенням особам, щодо яких проводиться перевірка, опису документів, з яких виготовлено копії, опечатувати каси, склади та архіви на термін не більше 24 годин з моменту такого опечатування, зазначеного в протоколі.

Без рішення суду не можна витребувати і вилучати оригінали документів, що свідчать про правопорушення, зразки сировини та продукції.

Але співробітники міліції за письмовим запитом можуть одержувати від підприємств відомості (включно з тими, що становлять комерційну та банківську таємницю), але лише у справах про злочини (саме про злочини, а не про будь-які правопорушення), що знаходяться у провадженні міліції. Отримання від банків інформації, яка містить банківську таємницю, здійснюється у порядку та обсязі, встановлених Законом України «Про банки і банківську діяльність».

⁵⁰ Кримінальна справа № 07290380 // СУ УМВС України в Сумській області.

2.12. Зміна кваліфікації діяння

В рамках чинного кримінального процесуального законодавства кваліфікація діяння змінюється шляхом повідомлення про нову підозру або зміною раніше повідомленої підозри, що здійснюються в однаковому порядку.

На стадії досудового розслідування у випадку виникнення підстав для повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри відповідно до вимог ст. 279 КПК України слідчий або прокурор зобов'язаний вручити особі письмове повідомлення про підозру. У разі повідомлення про підозру прокурором, повідомлення про нову підозру або зміна раніше повідомленої підозри здійснюється виключно прокурором. Тобто слідчий, виявивши нові обставини в матеріалах кримінального провадження, які будуть впливати, наприклад, на зміну кваліфікації діяння, повинен клопотати перед прокурором про необхідність зміни підозри. Зазначене свідчить про унеможливлення слідчим у таких умовах самостійно змінити кваліфікацію.

Необхідність зміни підозри виникає у тих випадках, коли виявлено нові факти чи епізоди кримінального правопорушення; коли певні епізоди спростувалися зібраними доказами; коли виявлено обставини, які істотно відрізняються від тих, що містилися у раніше повідомленій підозрі; коли кваліфікація кримінального правопорушення здійснена неправильно.

Також необхідно зазначити, що чинним кримінальним процесуальним законодавством врегульова-

но питання щодо зміни кваліфікації та обвинувачення в суді. Так, відповідно до ст. 338 КПК України, з метою зміни правової кваліфікації та/або обсягу обвинувачення прокурор має право змінити обвинувачення, якщо під час судового розгляду встановлені нові фактичні обставини кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа.

Оскільки практика зміни кваліфікації діяння в кримінальних провадженнях про торгівлю людьми в умовах дії чинного КПК є зовсім невеликою, узагальнити її в даний час важко. Оскільки підстави для зміни кваліфікації діяння з набуттям чинності КПК в редакції 2012 року не змінилися, нижче наводяться приклади зміни кваліфікації в суді або під час досудового слідства за КПК в редакції 1960 року.

Приклади справ:

Кримінальна справа, порушена 14.04.2011 року СУ УМВС України в Сумській області за ч. 2 ст. 149 КК України відносно П. та працівників туристичних агентств, які підшукали, завербували та перемістили до Республіки Туреччина з метою примусової праці громадян Л., Т., Ш. та М., а також з метою сексуальної експлуатації — громадян Г., С. Є., С. О.

Незважаючи на вжиті заходи щодо встановлення та притягнення до кримінальної відповідальності певного кола осіб, причетних до вчинення злочинів, достатніх доказів для притягнення П. та інших фігурантів до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 149 КК України під час досудового слідства не було здобуто, і 20.01.2011 року зазначену кримінальну справу відносно П. за фактом вчинення трудової експлуатації

було закрито за відсутністю складу злочину, а інші дії П. було перекваліфіковано на ч. 2 ст. 302 та ч. 3 ст. 303 КК України.

В порушенні кримінальної справи відносно Н. та Т. за фактом вчинення злочину було відмовлено за відсутністю в їхніх діях складу цього злочину та недоведеністю.

Підстави закриття справи за ст. 149 ч. 2 КК України та перекваліфікації на ст. ст. 302 ч. 2, 303 ч. 3 КК України:

Із показань потерпілих та свідків, а також з урахуванням інших зібраних доказів у кримінальній справі було встановлено, що П., Т. та Н. не підшукували осіб, які бажали виїхати за кордон, а останні самі зверталися до них за власним бажанням або висловлювали таке бажання своїм знайомим, які в подальшому надавали їм контактні дані П. у випадку виявлення бажання займатися проституцією в Туреччині, чи до Н. у випадку виявлення бажання працювати аніматорами в готелях Турецької Республіки і просили надати допомогу щодо виїзду з України. Після оформлення необхідних документів громадяни України їхали за кордон за власним бажанням, до цих дій їх ніхто не примушував. Всі вони заздалегідь знали, чим будуть займатися за кордоном, та все одно виїжджали до Туреччини з метою заробітку.

Н. дійсно в рамках заняття своєю комерційною діяльністю допомагала жінкам в оформленні документів, необхідних для виїзду до Туреччини і отримувала за це відповідні кошти. Крім того, вона офіційно зареєстрована як приватний підприємець, мала ліцензію на

посередництво у працевлаштуванні за кордоном та укладений з турецькою фірмою зовнішньо-економічний договір, який у встановленому законом порядку було підписано та направлено до Міністерства праці та соціальної політики. Про те, що її клієнти в Туреччині працюють без трудової візи, вона не знала, оскільки раніше скарг із цього приводу до неї не надходило, і вона вважала, що її діловий партнер діє на території Туреччини, не порушуючи місцевого законодавства.

Матеріалами кримінальної справи підтверджується, що Н., надаючи допомогу у виїзді за кордон своїм клієнтам, обіцяла їм конкретну роботу, передбачену трудовими угодами, що надходили їй офіційно з Туреччини. Зазначені факти вказують на те, що вона не могла передбачити, що її клієнтів буде хтось незаконно утримувати і примушувати працювати, тобто надавати експлуатації.

Таким чином, довести, що П., Т. або Н. мали умисел на укладення будь-яких незаконних угод щодо громадян України, а також вербування, переміщення та передачу громадян України, вчинених шляхом обману, зловживання довірою або з використанням уразливого стану, з метою експлуатації їхньої праці, не виявилося можливим, в результаті чого слідство дійшло висновку, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 149 КК України, в діях фігурантів у справі відсутня.

24.01.2011 року громадянку П., дії якої було перекваліфіковано на ст. ст. 302 ч. 2, 303 ч. 3 КК України, було оголошено в розшук.

Слід зазначити причини тривалого розслідування даної кримінальної справи, а також виникнення проблем щодо збору доказів вини фігурантів у вчиненні злочинів, передбачених ст. 149 КК України, що призвело до об'єктивно обумовленої необхідності перекваліфікації їхніх дій:

- 1) неякісно зібрані матеріали перевірки та неналежне оперативне супроводження розслідування зазначеної кримінальної справи оперативним підрозділом (формальний підхід до виконання доручень слідчого);
- 2) перебування фігурантів у справі на території Туреччини, що унеможливило проведення необхідних слідчих дій за їхньою участю;
- 3) зміна потерпілими раніше даних показань на такі, що спростовують факти їх продажу, укладання стосовно них будь-яких інших незаконних угод, а також вербування, переміщення та передачі з метою експлуатації;
- 4) довготривалість виконання запитів, направлених до туристичних агентств, Державної податкової інспекції, Державної прикордонної служби, авіакомпаній, інших підприємств, установ та організацій⁵¹.

У кримінальній справі, порушеній 16.01.2008 року СУ УМВС України в Кіровоградській області відносно Т. за фактом вчинення вербування та переміщення лю-

⁵¹ Кримінальна справа № 11280444 // СУ УМВС України в Сумській області.

дей за ч. 2 ст. 149 КК України, слідством було встановлено таке:

У квітні 2007 року, громадянин Т., маючи намір заволодіти шляхом обману грошовими коштами громадян, отримавши інформацію про необхідність залучення для мешканця Кіровоградської області робітників для здійснення будівельних робіт, вирішив найняти працівників з числа мешканців Кіровоградської області І., Д. Ф. та Д. С., які не мали постійного джерела заробітку. Увівши в оману вказаних осіб щодо умов праці, проживання та заробітку, доставив їх до домоволодіння, де вони працювали на будівництві, а по закінченні робіт Т. розрахунок з найманими працівниками не провів, а отримані кошти в сумі 3 000 грн. привласнив.

Продовжуючи злочинні дії, Т. у травні 2007 року, отримавши інформацію про необхідність виконання польових робіт у Миколаївській області, підшукав громадян Кіровоградської області, які не мали постійного джерела заробітку (всього 6 осіб). У подальшому, ввівши вказаних осіб в оману щодо умов праці, проживання та харчування і розрахунок за виконання роботи, доставив їх до одного з сіл Миколаївської області, де вказані особи працювали на полях по просапці соняшнику. Т., отримавши розрахунок від господаря поля в сумі 7 800 грн., кошти за виконані роботи наведеним вище особам не передав, а привласнив.

У ході досудового слідства склад злочину в зазначеній кримінальній справі було перекваліфіковано на частини 1 та 2 ст. 190 КК України, оскільки слідством не було доведено наявності суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 149 КК України, а саме — при-

мусової праці. Т. дійсно вербував людей для виконання робіт, але до потерпілих примус застосовано не було. Потерпілі добровільно погодились на надання ними послуг, але за виконану роботу не отримали грошової винагороди. Тому дії Т. було перекваліфіковано з ч. 2 ст. 149 на частини 1 та 2 ст. 190 КК України.

07.05.2008 року вказану кримінальну справу з обвинувальним висновком було направлено до прокуратури⁵².

Проаналізувавши хід слідства в зазначеній кримінальній справі, можна зробити висновок, що рішення про кваліфікацію дій Т. за ч. 2 ст. 149 було прийнято передчасно, без якісного попереднього аналізу матеріалів перевірки.

З наведених прикладів можна зробити висновок, що до подальшої перекваліфікації вчиненого злочину нерідко призводить неякісний збір доказової бази щодо всіх ознак вчиненого злочину або невірне розуміння сукупності необхідних для правильної кваліфікації ознак.

2.13. Закриття кримінальних проваджень (справ)

Протягом 2006–2011 років слідчими органів внутрішніх справ проводилось розслідування по 55 кримінальним провадженням про торгівлю людьми з метою експлуатації праці (або примусової праці). У шістьох

⁵² Кримінальна справа № 24-494 // СУ УМВС України в Кіровоградській області.

з них провадження було закрито на підставі ст. 6 КПК України 1960 року:

в Автономній Республіці Крим — 2 справи,

в Чернігівській області — 2 справи,

в Донецькій та Хмельницькій областях — по 1 справі.

Нижче розглянемо кожен з цих кримінальних справ.

І. Кримінальне провадження (справа) відносно В., Г. та М. за фактом вчинення незаконних угод, об'єктом яких є людина, а також вербування, переміщення та передачі, здійснених з метою експлуатації, з використанням обману у складі організованої групи за ознаками злочину, передбаченого ч. 3 ст. 149 КК України⁵³.

Досудовим слідством було встановлено, що протягом 2007–2008 років генеральним директором ТОВ «ТД «Ф»», директором ПП «Ш-С» та директором ТОВ «Б» було завербовано К., П., Р. та інших мешканців АРК, яких було переміщено через державний кордон України на територію Китайської Народної Республіки, де в місті Нінбо шляхом обману здійснювалася експлуатація їхньої праці на судноплавному засобі.

Так, у грудні 2007 року директор ТОВ «Б», яке здійснює діяльність, пов'язану з експлуатацією промислових суден в акваторії Чорного моря, звернувся до

⁵³ Кримінальна справа № 10806020035 // Архів ГУМВС України в АР Крим.

ПП «Ш-С», яке мало ліцензію на діяльність, пов'язану з промисловим виловом риби, та ліцензію на посередництво у працевлаштуванні за кордоном, з проханням набрати моряків певних спеціальностей для перегону судна-рефрижератора, яке належить ТОВ «ТД «Ф»», з Китаю до м. Севастополь. Зарплата моряків повинна була складати від 800 до 3 500 доларів США залежно від спеціальності. Морякам було обіцяно проживання в готелі та якісне харчування.

Всі підібрані для подальшого працевлаштування особи (8 чоловік) пройшли співбесіду з директором ТОВ «ТД «Ф»», письмові контракти на надання посередницьких послуг з їх працевлаштування за кордоном не уклалися. Членам екіпажу було повідомлено, що судно нове, 2004 року випуску, знаходиться у справному технічному стані, раніше експлуатовалося за призначенням у водах Китайського моря; що зарплату вони почнуть отримувати після виходу корабля в море. Під час стоянки на рейді в акваторії порту, докових робіт і т. п. вони одержуватимуть щомісячну ставку, встановлену їм при прийомі на роботу в компанію. В обов'язки моряків по прибуттю до місця стоянки судна мали входити: надання експертної оцінки технічного стану судна, складання відповідних дефектаційних відомостей, щоденне обслуговування вузлів і агрегатів корабля, проведення експлуатаційних робіт. Капітан мав відповідати за підготовку документації, необхідної для отримання реєстраційного висновку, введення судна в клас А-3 (міжнародний стандарт, що надає право судну здійснювати океанічні переходи), комплектацію корабля необхідним устаткуванням.

У грудні директор ТОВ «Б» вилетів до Китаю. Туди ж вилетіли підібрані для роботи на судні моряки. Оформленням документів, необхідних для вильоту за кордон, отриманням віз та організацією перельоту займалося ТОВ «ТД «Ф»». Морякам були оформлені туристичні візи.

У Китаї моряки потрапили на судно, яке перебувало в аварійному стані: невідповідність технічного оснащення прийнятим нормам, катастрофічні антисанітарні умови і т. п. Гроші на проживання їм не видавалися, зарплата взагалі не виплачувалася, проживати доводилося в каютах, не пристосованих для цього. Моряки були змушені займатися ремонтом судна. Зарплату їм пообіцяли виплатити по прибуттю корабля до м. Севастополя. Деякі члени екіпажу висловили бажання повернутися додому, але самотійно це зробити не змогли у зв'язку з повною відсутністю грошових коштів. Але пізніше кухар та боцман через погіршення стану здоров'я були відправлені до України.

Під час перебування в Китаї, морякам було запропоновано підписати контракти, однак вони відмовилися у зв'язку з відсутністю даних про розмір зарплати, умови праці та проживання.

У січні 2008 року невстановленому співробітнику ТОВ «ТД «Ф»» родичами осіб, які вилетіли до Китаю, були надані ксерокопії паспортів громадян України та їхніх трудових книжок, а також написані заяви від імені моряків про їх прийом на роботу в ТОВ «ТД «Ф»». В лютому—березні того ж року під розписку представником цього ж товариства деяким членам сімей моря-

ків було видано частину обіцяної їм заробітної плати за місяць.

Аналіз показань осіб, допитаних у ході досудового слідства, дозволив зробити висновок про те, що в досліджених обставинах справи йдеться про невиконання однією зі сторін договору умов про характер та умови оплати праці, тобто в даному випадку мають місце цивільно-правові відносини.

Факти вчинення незаконних угод, а також вербування, переміщення та передачі осіб шляхом обману з метою експлуатації праці підтвердження у матеріалах справи не знайшли, у зв'язку з чим у справі 18.09.2009 року було ухвалене остаточне рішення про закриття кримінального провадження за відсутністю в діянні складу злочину (п. 2 ст. 6 КПК України 1960 року).

II. Аналогічна ситуація склалася у кримінальному провадженні відносно С. та І. за ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України⁵⁴.

Досудовим слідством було встановлено, що в період з кінця 2006 року до початку 2007 року співзасновник ТОВ «А», директор ТОВ «А» та інші невстановлені особи завербували Д., Н., М., Я., П., Б., К., Р., Г. та інших мешканців АРК, яких 27.07.2007 року було переміщено на риболовному судні «Ш» та ПТР «Н» через державний кордон України до територіальних вод Республіки Камерун і Беніна (Гвінейська протока), де

⁵⁴ Кримінальна справа № 10906180044 // Архів ГУМВС України в АР Крим.

їх було передано невстановленим особам. Після цього невстановлені особи шляхом обману вчинили експлуатацію їхньої праці в риболовному промислі на судноплавному засобі. Заробітну плату за роботу моряки не отримали, хоча заздалегідь їм було обіцяно фіксувану щомісячну зарплату. До України вони повернулися за сприяння профспілки моряків.

22.12.2009 року СУ ГУМВС України в Автономній Республіці Крим було винесено постанову про закриття кримінального провадження за відсутністю в діянні складу злочину (п. 2 ст. 6 КПК України 1960 року) у зв'язку з відсутністю в діях С., І. та інших осіб обману та зловживання довірою. Крім того, як вбачається з постанови про закриття справи, потерпілі у справі були обізнані та згодні із запропонованими умовами місця роботи й оплати їхньої праці. Оскільки розмір оплати виконаних на судні робіт, як з'ясувалося, залежав від кількості виловленої риби, а, зі слів потерпілих, риба протягом їхньої роботи на судні взагалі не ловилася, справу було закрито у зв'язку з тим, що розгляд цивільно-правових відносин передбачено цивільно-правовим законодавством.

III. Кримінальне провадження за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України⁵⁵.

У ході слідства було встановлено, що жителька смт. Советський АР Крим Б. за грошову винагороду уклала відносно М., Л., Ф. та М. незаконну угоду щодо переміщення через державний кордон до м. Лісоза-

⁵⁵ Кримінальна справа № 10606030015 // Архів ГУМВС України в АР Крим.

водськ Приморського краю Російської Федерації, де їм було піддано трудовій експлуатації, в результаті чого їхньому здоров'ю було спричинено шкоду.

Потерпілі пояснили, що виїхали на заробітки за сприяння Б., мешканки смт. Советський АР Крим, до м. Лісозаводськ Російської Федерації, де були піддані примусовій праці. На території заводу існував «тюремний» порядок, діяв суворий пропускний режим. Були призначені «наглядові», які стежили за робітниками і яким усі мали підкорятися. У випадку невиходу на роботу або запізнення до працівників застосовувалось фізичне насильство (побиття, поміщення у порожній контейнер на деякий час). Жити вони вимушені були в нелюдських умовах.

Факт виїзду потерпілих з території України до РФ було підтверджено оригіналами проїзdnих документів (іменні квитки), а також відомостями, отриманими з АСУ «Експрес-2» Придніпровської залізниці про те, що вищезазначені особи у червні та грудні 2005 року придбали білети на поїзди сполученням Джанкой — Харків, Харків — ст. Ружино, ст. Ружино — Харків, Джанкой — Москва.

Допитана Б., яка підозрювалася у вчиненні злочину, пояснила, що трудова експлуатація громадян України на території РФ не здійснювалася. Вона дійсно підшукувала осіб, які бажали виїхати на заробітки до м. Лісозаводську РФ, роз'яснювала їм умови праці. За її сприянням близько 50-ти осіб виїхали на заробітки, а деякі повертались туди неодноразово. Незадоволені залишились лише ці четверо, що не подужали роботу, яку мали виконувати, та не відповідали тим ви-

могам, які керівники «ЗАТ Ас “Т”» висували до працівників.

Упродовж досудового слідства було встановлено низку осіб, які за сприянням Б. виїздили на заробітки до м. Лісозаводськ РФ. У ході допиту вони спростували факт трудової експлуатації заробітчан.

Згідно з даними, отриманими від компетентних органів РФ у рамках виконання міжнародного доручення, факт примусової праці громадян України на підприємстві «ЗАТ Ас “Т”», розташованому в м. Лісозаводськ Приморського краю Російської Федерації, не підтвердився.

Генеральний директор «ЗАТ Ас “Т”» показав, що товаришує з подружжям Б. Робітники на його підприємстві приїждять з різних країн. Ті, хто вже працював, розповідають про це знайомим, родичам, які в подальшому теж приїждять на заробітки. Виплата зарплатні здійснюється у встановленому законом порядку, використовується накопичувальна система, при якій працівники отримують аванс, а по завершенню контракту їм виплачуються всі зароблені кошти. Ці показання підтвердили інші керівники «ЗАТ Ас “Т”».

Таким чином, розслідуванням було встановлено, що Б. не є працівником підприємства «ЗАТ Ас “Т”», кошти на її ім'я від цього товариства не надходили, на вказаному підприємстві не застосовувалась примусова праця чи фізичне насилля, в тому числі до М., Л., Ф. та М. Між останніми та «ЗАТ Ас “Т”» склалися цивільно-правові відносини, які мають вирішуватися в порядку цивільного судочинства.

24.12.2008 року вказане кримінальне провадження було закрито за відсутністю в діянні складу злочину (п. 2 ст. 6 КПК України 1960 року).

IV. Кримінальне провадження, що проводилось СУ УМВС України в Чернігівській області за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України⁵⁶.

Досудовим слідством було встановлено, що в середині вересня 2004 року невстановленими особами було завербовано Т., Б., Л. та Б. і переміщено їх через державний кордон України на територію Російської Федерації, де було вчинено експлуатацію їхньої праці на сільськогосподарських роботах, при цьому оплату праці вказаних осіб не було здійснено.

09.03.2010 року зазначене провадження було закрито за відсутністю в діянні складу злочину (п. 2 ст. 6 КПК України 1960 року) у зв'язку з тим, що в ході досудового слідства не були здобуті факти продажу або іншої оплатної передачі людини, а також здійснення стосовно неї будь-якої угоди з метою експлуатації її праці, та з урахуванням того, що редакція ст. 149 КК України, яка була чинною до 12.01.2006 року, не визнавала злочином вербування та переміщення людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану.

V. Кримінальне провадження за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 149 КК України⁵⁷.

⁵⁶ Кримінальна справа № 25/36842 // Архів УМВС України в Чернігівській області.

⁵⁷ Кримінальна справа № 67-1863 // Архів ГУМВС України в Донецькій області.

Досудовим слідством було встановлено, що 04.07.2006 року неповнолітня Р. спільно з С. та К. на запрошення невстановленої особи (циганки) знаходилися в приватному будинку по вул. Садова, 2 у м. Мар'їнка Донецької області, де тимчасово виконували роботи з облаштування території. Указана жінка запропонувала неповнолітній Р. спільно з нею переїхати до м. Кишинів Республіки Молдова з метою працевлаштування по догляду за жінкою похилого віку. Питання щодо оформлення документів та переїзду до Республіки Молдова, а також щодо умов праці мали вирішитися того ж дня у вечірній час. 04.07.2006 року, приблизно о 19.00, неповнолітня Р. після відвідування школи-інтернату для дітей-сиріт зникла у невідомому напрямку.

11.09.2007 року кримінальне провадження було закрито за відсутністю події злочину (п. 1 ст. 6 КПК України 1960 року) у зв'язку з тим, що було встановлене місце знаходження неповнолітньої Р. З показань останньої слідує, що 04.07.2006 року, у вечірній час, вона втекла зі школи-інтернату для дітей-сиріт, розташованому в м. Мар'їнка Донецької області, та електропоїздами доїхала до м. Москва Російської Федерації. Там на вокзалі вона познайомила з дівчиною на ім'я Н. та погодилася на пропозицію в неї пожити. Через деякий час вона почала співмешкати з братом Н. у Московській області, де тимчасово працевлаштувалася продавцем у магазині. До м. Мар'їнка Донецької області вона повернулася з метою забрати свої документи зі школи-інтернату. До Російської Федерації вона поїхала одна, за власним бажанням, експлуатації з боку будь-кого не піддавалася.

Під час досудового розслідування зазначеної справи факт вчинення торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини, а також вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини, вчинених з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи щодо неповнолітньої Р. не підтвердився.

VI. Кримінальне провадження було розпочато 01.07.2005 року за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 149 КК України⁵⁸. 01.07.2005 року постанову про порушення справи було скасовано прокуратурою у зв'язку з неповнотою проведення дослідчої перевірки.

14.11.2005 року відносно Г. О., Г. А. та громадянина Чеської Республіки С. було порушено кримінальну справу за ч. 3 ст. 149 КК України.

Досудовим слідством було встановлено, що в період 2003–2005 років Г. О. та Г. А. вербували мешканців Хмельницької та Тернопільської областей, яких переміщували на територію Чеської Республіки та продавали громадянину вказаної Республіки С., а також іншим громадянам з метою експлуатації їхньої праці.

18.11.2005 року прокуратурою було скасовано постанову про порушення кримінальної справи в частині вчинення злочину в складі організованої групи.

⁵⁸ Кримінальна справа № 56/0032 // Архів УМВС України в Хмельницькій області.

13.01.2006 року кримінальне провадження було закрито слідчим підрозділом за відсутністю події злочину (п. 1 ст. 6 КПК України 1960 року) у зв'язку з тим, що в ході досудового слідства факти торгівлі людьми громадянами Г. О., Г. А. з метою експлуатації їхньої праці не підтвердилися.

Відповідно до протоколів слідчих дій, проведених в ході досудового слідства, Г. О. та Г. А. не являлися ініціаторами підбору та переміщення громадян України до Чеської Республіки. Останні за власною ініціативою працевлаштувалися на території вказаної Республіки, Г. О. лише сприяв зазначеним громадянам в оформленні документів на виїзд за кордон та спільно з Г. А. переміщував їх до місця працевлаштування. За робітна плата чеськими роботодавцями виплачувалася переважній більшості осіб, крім тих, які без попередження роботодавців повернулися в Україну.

Матеріали вищезазначених кримінальних справ свідчать про те, що закриття кримінальних проваджень може бути пов'язане як із несвоечасним або неякісним проведенням слідчих дій чи оперативнотехнічних заходів та, відповідно, втратою доказової бази, так і з невірною оцінкою відносин, що в дійсності носять цивільно-правовий характер.

Підґрунтям для закриття кримінального провадження є ст. 284 чинного Кримінального процесуального кодексу.

При цьому необхідно зазначити, що порівняно з КПК України в редакції 1960 року, у чинному КПК додатковими підставами для закриття кримінального провадження, зокрема, стали: невстановлення достат-

ніх доказів для доведення винуватості особи в суді та вичерпані можливості їх отримати; набрання чинності закону, яким скасовано кримінальну відповідальність за діяння, вчинене особою; існування вироку по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлення ухвали суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню; випадок, коли потерпілий, або його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

2.14. Використання механізмів міжнародно-правової допомоги. Проведення відео- або телефонних конференцій

Транснаціональний характер злочину торгівлі людьми змушує представників правоохоронних органів відпрацьовувати факти скоєння злочину, що знаходяться за межами державних кордонів. Питання співпраці з представниками правоохоронних органів іноземних країн, які представляють країни призначення для потерпілих, в рамках запиту про міжнародно-правову допомогу під час розслідування кримінальних проваджень про торгівлю людьми завжди потребують особливої уваги та додаткового часу. Треба мати на увазі, що такі запити іноді виконуються протягом занадто тривалого часу, деколи не в повному обсязі. Трапляються випадки їх повного невиконання представниками країн, до яких вони направляються. Тому на практиці пропонується використовувати такі рекомендації:

- застосування інституту так званої «спонтанної інформації», тобто направлення компетентними

установами держави за власною ініціативою інформації, яка може свідчити про вчинення певних протиправних дій на території іншої держави (у випадках, коли в ході розслідування справи встановлено такі факти);

- направлення попереднього плану запитів про виконання процесуальних дій запитуваній стороні з метою отримання консультації щодо коригування запиту з тим, щоб домогтися найбільш повного та якісного його виконання (як правило, такого роду плани направляються електронною поштою або факсом);
- направлення термінових запитів про надання правової допомоги електронною поштою або факсимільним зв'язком з одночасним направленням їх поштою (таким чином значно скорочується час опрацювання та виконання запитів, особливо таких, що потребують підготовчих дій — встановлення фізичних чи юридичних осіб та ін.);
- при підготовці запитів надавати повні дані про взаємозв'язок між розслідуванням у справі із запитуваними процесуальними діями, а також надавати достатню інформацію для ідентифікації фізичних осіб або реквізити юридичних осіб;
- у випадку, коли слідство не володіє такими даними в достатньому обсязі (реквізитами), вживати заходів щодо попереднього або одночасного звернення до компетентних установ інших держав з використанням механізмів оперативної

співпраці (на двосторонньому рівні або через канали Інтерполу)⁵⁹.

В чинному КПК України питання міжнародної правової допомоги викладено в розділі 9 (міжнародна правова допомога при проведенні процесуальних дій, екстрадиція та кримінальне провадження у порядку перейняття)⁶⁰. Слід звернути увагу на те, що, на відміну від попереднього, в чинному КПК України прописані процедури тимчасової передачі особи (ст. 565), виклику особи, що перебуває за межами України (ст. 566), допиту за запитом компетентними органами іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції (ст. 567), тимчасової видачі особи (ст. 579), тимчасового арешту (ст. 583).

Крім того, відповідно до п. 3 ст. 280 КПК України, підставою для зупинення досудового розслідування визначено наявну необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва, що надає слідчому можливість більш якісно та об'єктивно з'ясувати обставини по справі, які склалися на території іноземної держави, не будучи обмеженим терміном досудового розслідування (крім випадків, коли підозрюваному, обвинуваченому обрано запобіжний захід — тримання під вартою).

⁵⁹ Протидія торгівлі людьми в Україні: матеріали для практичного використання працівниками правоохоронних органів та суддями / М. О. Васильєва, А. М. Орлеан, Є. Ф. Стрекалов та ін. — К.: Тютюкін, — 2009.

⁶⁰ Див. додаток: табл. 7.

Слід наголосити, що за необхідності треба застосувати положення ст. 567 нового КПК України, якою регулюються питання проведення допиту за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції.

2.15. Використання міжнародного визначення поняття «примусова праця». Практика Європейського суду з прав людини

У контексті протидії торгівлі людьми з метою експлуатації праці людини, з урахуванням відсутності трактування на загально-національному законодавчому рівні поняття «примусова праця», на основі якого кваліфікується злочин, та відсутності розмежувань між поняттями «торгівля людьми з метою експлуатації їхньої праці» та «грубе порушення законодавства про працю», рекомендується використовувати визначення примусової праці, яке подається в **Конвенції МОП про примусову чи обов'язкову працю № 29 від 1930 року**⁶¹, що є частиною національного законодавства⁶², оскільки відповідно до Конституції України, Закону України «Про міжнародні договори і угоди» чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є ча-

⁶¹ Див. визначення (стор. 11).

⁶² Рекомендується також ознайомитися з Постановою Європейського суду з прав людини від 26 липня 2005 року у справі **Сіліадін проти Франції**, що пов'язана зі злочиним торгівлі людьми з метою примусової праці. (Див. відомчу електронну мережу ГСУ МВС України, до якої мають доступ всі працівники слідчих підрозділів та, за необхідності, працівники інших служб).

стиною національного законодавства України. У Законі України «Про міжнародні договори і угоди» встановлено, що міжнародні договори застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором, який набув законної сили в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору (ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори і угоди»). При цьому укладення міжнародного договору, який суперечить Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України (ст. 9 Конституції України).

Отже, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція, Європейська конвенція) є частиною національного законодавства України і підлягає застосуванню нарівні з національним законодавством України. При цьому на законодавчому рівні діє принцип примату норм міжнародного права у випадку, якщо вони суперечать нормам національного законодавства України. Таким чином, норми Європейської конвенції повинні застосовуватися національними судами, так само як і національне законодавство, як норми прямої дії.

Крім того, 23 лютого 2006 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про виконання та застосування практики Європейського суду з прав людини» (закон про виконання рішень Європейського суду). Згідно із цим законом при розгляді справ судами України Конвенція та практика Європейсько-

го суду з прав людини мають використовуватися як джерела права. Дане положення спрямоване на реалізацію вищевказаних конституційних норм і норм Закону України «Про міжнародні договори та угоди».

Тут доцільним буде навести приклад з практики Європейського суду з прав людини щодо піддання людини примусовій праці, а саме **справу Сіліадін проти Франції від 26.07.2005 року**.

Судом було встановлено, що громадянка Республіки Того, пані Siliadin (Сіліадін), яка на той час ще не досягла повноліття, була «віддана в оренду» громадянкою О. парі друзів, що проживали у Франції, щоб допомогати їм у роботі по господарству та нагляду за їхніми малими дітьми. Громадянка Сіліадін почала виконувати роботу, вона мусила працювати з 7:30 до 22:30 щодня без вихідних, їй лише було дозволено декілька разів на тиждень відвідувати церкву. Позивачка змушена була спати у дитячій спальні на підлозі й носити зношений, старий одяг. Вона ніколи не отримувала зарплатні, лише двічі їй виплатили суму, що дорівнювала 76,22 євро.

За цих обставин Суд постановив, що громадянка Сіліадін, як мінімум, піддавалася примусовій праці відповідно до ст. 4 Конвенції. Суд не визнав ситуацію рабством, проте постановив, що громадянка Сіліадін утримувалася в підневільному стані.

Суд визнав, що підневільний стан — це зобов'язання до примусового надання послуг, що пов'язано з поняттям «рабство». З цієї точки зору Суд зазначив, що примусова праця, яка покладалася на громадянку Сіліадін, тривала майже 15 годин на добу, сім днів на

тиждень. Вона не обирала для себе цю працю самостійно, а змушена була погодитись на неї, враховуючи побажання родичів. Через своє неповноліття вона не мала коштів для існування, була уразливою й ізольованою і мала лише ті засоби для існування, які їй надавали у будинку роботодавців.

За цих обставин Суд постановив, що пані Сіліадін утримувалася в неволі відповідно до визначення ст. 4 Конвенції. Суд визнав, що кримінальне законодавство, чинне на момент скоєння злочину, не забезпечило неповнолітній заявниці реальний та ефективний захист від дій, жертвою яких вона стала.

Суд підкреслив, що дедалі вищі стандарти захисту прав людини і основоположних свобод відповідно й неминуче вимагають більшої твердості в оцінках порушень основних цінностей демократичного суспільства.

Суд дійшов висновку, що в цій справі мало місце порушення зобов'язань Держави відповідно до статті 4 Конвенції.

Суд на справедливій основі присудив заявниці повну суму відшкодування заявлених витрат⁶³.

⁶³ Див. <http://www.hr-lawyers.org/en/index.php?id=1255676674>.

РОЗДІЛ 3

Підтримання державного обвинувачення в суді у кримінальних провадженнях про торгівлю людьми, вчинену з метою експлуатації праці

3.1. Підготовка до державного обвинувачення у кримінальних провадженнях про торгівлю людьми, вчинену з метою експлуатації праці

Судовий розгляд справи є центральною частиною кримінального провадження, де прокурор, підтримуючи державне обвинувачення в суді, як рівноправний учасник процесу подає докази, в яких має вільно орієнтуватись.

Справи розглядуваної категорії, як правило, є складними, багатоепізодними, з великим обсягом доказової бази. Крім того, торгівля людьми нерідко вчинюється організованими групами або злочинними організаціями.

В таких умовах незнання або слабке знання доказової бази перешкоджає можливості реального впливу державного обвинувача на хід і результати судового процесу. Узагальненням практики підтримання державного обвинувачення у кримінальних справах зазначеної категорії, проведеним Генеральною прокуратурою України у 2007 році, було виявлено непоодинокі випадки, коли справи перед затвердженням обвинувального висновку вивчали одні працівники, а підтримання державного обвину-

вачення в суді доручалося іншим. Така ситуація вкрай негативно впливала на якість обвинувачення.

Нове кримінальне процесуальне законодавство змінило практику, коли за розслідуванням кримінальної справи наглядав один прокурор, а обвинувачення підтримував вже інший. За чинним КПК України прокурор здійснює повноваження прокурора у кримінальному провадженні з його початку до завершення (ч. 2 ст. 37 КПК України). Оскільки поняття «кримінальне провадження» охоплює і досудове розслідування, й судове провадження (п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України), прокурор стає наскрізною фігурою, яка відповідає як за якість досудового слідства, так і за підтримання державного обвинувачення в суді по конкретному кримінальному провадженню. Пункт 14.1 наказу Генерального прокурора України № 4гн від 19.12.2012 року доручає в судовому провадженні в першій інстанції брати участь прокурору, групі прокурорів, які здійснюють процесуальне керівництво або, в разі їх заміни, іншим прокурорам відповідно до вимог закону.

Відповідно до ч. 1 ст. 37 КПК України, прокурор, який здійснює повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні, визначається керівником відповідного органу прокуратури після початку досудового розслідування (досудове розслідування, відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України, тепер починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань). За необхідності керівник органу прокуратури може визначити групу прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у конкретному

кримінальному провадженні, а також старшого прокурора такої групи, який керуватиме діями інших прокурорів.

Здійснення повноважень прокурора в тому самому кримінальному провадженні іншим прокурором можливе лише у випадках, передбачених ч. ч. 4 та 5 ст. 36, ч. 3 ст. 313, ч. 2 ст. 341 та ч. 3 ст. 37 КПК України.

В разі участі у провадженні іншого прокурора, він повинен ретельно ознайомитись з матеріалами провадження. Методика вивчення прокурором справ про торгівлю людьми в основному є загальною з урахуванням особливостей предмета доказування у справах зазначеної категорії.

Питання, пов'язане з перевіркою законності порушення кримінальної справи втратило актуальність після вступу в силу нового КПК України, який скасував цей інститут та ввів процедуру внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. При цьому слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається (ч. 4 ст. 19 КПК України).

Готуючись до судового розгляду, прокурор повинен знати, чи дотримані всі вимоги закону при провадженні й передачі результатів ОРД органам досудового слідства та при їх перевірці слідчим шля-

хом. Вказані документи мають бути доступними для вивчення прокурором і судом.

Прокурор повинен перевірити законність притягнення осіб до кримінальної відповідальності, тобто чи були підстави для визнання їх підозрюваними та пред'явлення їм обвинувачення.

Нове кримінальне процесуальне законодавство трансформує процедуру визнання особи підозрюваною в процедуру повідомлення про підозру. Натомість процедура пред'явлення обвинувачення в новому законодавстві відсутня. Замість неї, відповідно до ч. 2 ст. 283 КПК України, прокурор зобов'язаний у найкоротший термін після повідомлення особі про підозру звернутися до суду з обвинувальним актом. На цей момент має бути зібрано достатньо доказів на підтвердження об'єктивних та суб'єктивних ознак складу злочину, передбаченого певною частиною ст. 149 КК України. Докази, зібрані у провадженні, перевіряються також з точки зору їх допустимості.

Джерелами доказів у провадженнях про торгівлю людьми в основному є показання потерпілих та свідків. Крім того, джерелами доказів по цих провадженнях можуть бути фактичні дані, отримані в ході проведення очних ставок між потерпілими та обвинуваченими чи свідками та обвинуваченими, пред'явлення осіб для впізнання, проведення оперативно-розшукових заходів, а також речові докази, документи, висновки експертів.

Слід мати на увазі, що нове кримінальне процесуальне законодавство фактично нівелює доказове значення показань, що були надані слідчому або про-

курору на досудовому слідстві. Так, відповідно до ч. 4 ст. 95 чинного КПК України, суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або на показаннях, отриманих під час досудового слідства слідчим суддею в порядку, передбаченому ст. 225 КПК України. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них.

Документи, що долучаються до таких справ, мають деяку специфіку: зазвичай це закордонні паспорти, квитки на різні види транспорту, списки пасажирів, обліки прикордонних постів, роздруківки телефонних переговорів, квитанції на одержання грошових переказів тощо. До справи долучаються документи, що мають відношення до процесу вербування потерпілих: копії рекламних матеріалів, записи призначених зустрічей, фотографії, фотонегативи, записи стосовно кастингу та інше.

Серед речових доказів, вилучених під час обшуків і виїмок, оглянутих і долучених до справи, можуть бути мобільні телефони, записники та інші предмети, що містять записи анкетних даних, адреси, номери телефонів, банківські рахунки, комп'ютерна техніка та електронні носії інформації тощо. Як речові докази до справ долучають виявлені під час проведення оперативно-розшукової діяльності та дослідчої перевірки підроблені документи, які в подальшому підлягають експертному дослідженню та можуть використовуватися під час допитів в суді підсудних, потерпілих і свідків.

Факти застосування до потерпілих фізичного чи психічного насильства, наряду з їхніми показаннями, встановлюються висновками судово-медичних, судово-психіатричних, судово-психологічних експертиз.

Впевнившись, що осіб притягнуто до кримінальної відповідальності обґрунтовано, прокурор перевіряє, чи було забезпечене право на захист підозрюваних, обвинувачених, законність обрання запобіжного заходу.

Характер і розмір матеріальної шкоди, завданої злочином потерпілому, є важливими обставинами, що підлягають доказуванню при розгляді кримінальної справи в суді (п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України). Пункт 24 постанови Пленуму Верховного Суду України № 13 від 02.07.2004 року «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» роз'яснює, що обов'язок доведення та вжиття заходів щодо забезпечення цивільного позову лежить на стороні обвинувачення. У зв'язку з цим, готуючись до судового засідання, державний обвинувач має орієнтуватися на повне, всебічне й об'єктивне дослідження доказів, що стосуються цивільного позову.

Форма та зміст цивільного позову в кримінальній справі мають відповідати вимогам ст. ст. 128–129 КПК України.

Основні джерела доказів (показання обвинувачених, потерпілих, свідків, експертів тощо), які викривають обвинувачених у вчиненні злочину, варто занотувати, при цьому важливо знати причини будь-яких протиріч, розбіжностей або неточностей у свідченнях з метою їх усунення під час допиту в суді.

На основі систематизації та аналізу матеріалів судового розслідування складається план участі обвинувача у судовому розгляді справи, який допоможе вільно орієнтуватися в матеріалах провадження під час судового розгляду. Особливу увагу слід приділити підготовці до судових дебатів з урахуванням з'ясованих в суді обставин та перевірки їх доказами. Зміст планів залежить від складності кримінального провадження, кількості осіб, які притягуються до відповідальності, кваліфікації їхніх дій (тільки за ст. 149 КК України або за сукупністю злочинів) та багатьох інших факторів. Крім загального плану участі обвинувача в судовому розгляді справи, можна скласти план-схему злочинних зв'язків, спеціальний план порядку дослідження доказів, план-розрахунок цивільного позову тощо. Кожен конкретний епізод злочинної діяльності має бути підтверджений доказами або виключений з обвинувачення.

3.2. Підтримання прокурором державного обвинувачення в судовому розгляді у кримінальних провадженнях про торгівлю людьми, вчинену з метою експлуатації праці

Державне обвинувачення є процесуальною діяльністю прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Державне обвинувачення відбувається під час судового провадження. Останнє КПК України визначає як кримінальне провадження в суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий

розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, Верховним Судом України, а також за нововиявленими обставинами.

Центральною частиною судового провадження є судовий розгляд, під час якого прокурор, підтримуючи державне обвинувачення, як рівноправний учасник процесу подає докази, в яких має вільно орієнтуватися.

Враховуючи, що законодавством передбачено обов'язкову процедуру відкриття матеріалів іншій стороні (ст. 290 КПК України), прокурор повинен забезпечити її дотримання. При цьому, у випадку, коли сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень ст. 290 КПК України, суд не має права допустити до розгляду відомості, що містяться в них як докази. Тому сторони кримінального провадження зобов'язані здійснювати відкриття одна одній додаткових матеріалів, отриманих до або під час судового розгляду (ч. ч. 11, 12 ст. 290 КПК України).

Судовому розгляду передують підготовче провадження, в якому участь прокурора є обов'язковою. Відповідно до ст. ст. 314, 315 КПК України, суд з'ясовує в учасників судового провадження їхню думку щодо можливості призначення судового розгляду та з метою підготовки до судового розгляду визначає дату та місце проведення судового розгляду; з'ясовує, у відкритому чи закритому судовому засіданні необхідно здійснювати судовий розгляд; з'ясовує питання про склад осіб, які братимуть участь у судовому розгляді;

розглядає клопотання учасників судового провадження про здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту, витребування певних речей чи документів; вчиняє інші дії, необхідні для підготовки до судового розгляду.

Відповідно до п. 16 наказу Генерального прокурора України № 4гн від 19.12.2012 року думка прокурора у підготовчому судовому засіданні щодо можливості затвердження угоди, закриття провадження, направлення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності, призначення судового розгляду кримінального провадження має бути об'єктивною та ґрунтуватися на матеріалах провадження та нормах закону.

При вирішенні судом питань, пов'язаних з підготовкою до судового розгляду, згідно з п. 16.1 галузевого наказу прокурор уповноважений заявляти клопотання, зокрема про здійснення судових викликів осіб до суду для допиту та витребування речей чи документів, долучення документів і матеріалів, що мають значення для кримінального провадження. За наявності підстав клопотати про обрання, зміну чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжного заходу, обраного щодо обвинуваченого, висловлювати думку щодо клопотань інших учасників судового провадження.

Особливістю нового кримінального процесуального законодавства є можливість у підготовчому судовому засіданні прийняти рішення про затвердження угоди. Проте у кримінальних провадженнях щодо тор-

гівлі людьми можливість застосування угод є мінімальною. Зокрема, угода про примирення між потерпілим та обвинуваченим щодо розглядуваної категорії кримінальних проваджень не може бути укладеною, оскільки вже за ч. 1 ст. 149 КК України торгівля людьми є тяжким злочином, а відповідно до ч. 3 ст. 469 КПК України укладення такої угоди допускається лише щодо злочинів невеликої чи середньої тяжкості. Враховуючи, що відповідно до ч. 4 ст. 469 КПК України угода про визнання винуватості у кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий, не допускається, вона може мати місце лише в тих випадках, коли особа, щодо якої вчинено злочин, відмовляється визнавати себе потерпілою. В практичній діяльності такі випадки зустрічаються вкрай рідко, тому застосування угод для розглядуваної категорії кримінальних проваджень не є актуальним.

Питання забезпечення безпеки потерпілих та свідків є актуальними для проваджень про торгівлю людьми не лише під час досудового розслідування, а й в судовому розгляді. Ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» передбачене право на забезпечення безпеки особи, яка заявила до правоохоронного органу про злочин або в іншій формі брала участь чи сприяла у виявленні, попередженні, припиненні й розкритті злочинів; потерпілого та його представника у кримінальній справі; підозрюваного, обвинуваченого, захисників і законних представників; цивільного позивача, цивільного відповідача та їхніх представників у справі про відшкодування шкоди, завданої злочином; свідка; експерта, спеціаліста, перекладача і понятого; членів сімей та близьких родичів цих осіб.

Чинний КПК України, хоча й не відтворює зазначену норму, як це було в старому КПК України, проте передбачає право учасників кримінального провадження заявляти клопотання про забезпечення безпеки (ст. ст. 42, 56, 66, 68, 69, 71 КПК України). Слід мати на увазі, що Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» залишився чинним та має застосовуватись разом із новим КПК України.

Розглянута норма та інші положення Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» мають застосовуватись відносно потерпілих та свідків торгівлі людьми не тільки під час досудового розслідування, а залежно від того, коли будуть виявлені для цього підстави і приводи, у тому числі й *протягом всього провадження у суді першої інстанції*.

Ст. 20 вказаного Закону передбачається, що підставою для вжиття заходів забезпечення безпеки осіб є дані, які свідчать про наявність реальної загрози їхньому життю, здоров'ю, житлу і майну. Приводом для вжиття заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їхніх сімей та близьких родичів може бути:

- а) заява учасника кримінального судочинства, члена його сім'ї або близького родича;
- б) звернення керівника відповідного державного органу;

- в) отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, житлу і майну зазначених осіб.

Відповідно до ст. 22 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» прокурор або суд, одержавши заяву чи повідомлення про загрозу безпеці особи, яка бере участь у кримінальному судочинстві, зобов'язані перевірити цю заяву (повідомлення) і в строк не більше ніж три доби, а у невідкладних випадках — негайно, ухвалити рішення про застосування або відмову в застосуванні заходів безпеки. Відповідно до свого рішення вони приймають мотивовану постанову чи ухвалу і передають її для виконання органу, на який покладено здійснення заходів безпеки. Ця постанова чи ухвала є обов'язковою для виконання зазначеними органами.

Поряд із закритим судовим розглядом ст. 7 базового закону передбачає й такі заходи забезпечення безпеки, як особиста охорона, охорона житла і майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; заміна документів та зміна зовнішності; зміна місця роботи або навчання; переселення в інше місце проживання; поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; забезпечення конфіденційності відомостей про особу.

З урахуванням характеру і ступеня небезпеки для життя, здоров'я, житла та майна осіб, взятих під захист, можуть здійснюватися й інші заходи безпеки.

Слід зауважити, що закритий судовий розгляд є найбільш ефективним засобом для захисту вразливих потерпілих та свідків від психологічного впливу з боку обвинувачених та їхніх захисників у провадженнях про торгівлю людьми. Для захисту прав потерпілих та свідків проваджень зазначеної категорії велике значення також має забезпечення конфіденційності відомостей про особу, особиста охорона, дистанційне провадження.

Орган, якому доручено здійснювати заходи безпеки, встановлює перелік необхідних заходів і способів їх реалізації, керуючись при цьому конкретними обставинами і необхідністю усунення існуючої загрози. Про заходи безпеки, умови їх здійснення та правила користування майном або документами, виданими з метою забезпечення безпеки, повідомляється особа, взята під захист.

При вирішенні цих питань у суді під час підготовчого провадження прокурор повинен мати виважену, переконливу і принципову позицію.

Звернемося безпосередньо до участі прокурора у судовому розгляді справи. Прокурор, керуючись вимогами закону і своїм внутрішнім переконанням, підтримує перед судом державне обвинувачення, подає докази, бере участь у дослідженні доказів, заявляє клопотання і висловлює свою думку щодо клопотань інших учасників процесу.

Згідно з ч. 1 ст. 349 КПК України після роз'яснення обвинуваченому суті обвинувачення головуєчий з'ясовує думку учасників судового провадження щодо доказів, які потрібно дослідити, та порядку їх дослідження. При цьому державний обвинувач повинен обґрунтувати свою позицію щодо порядку дослідження доказів, виходячи з відношення підсудних до пред'явленого обвинувачення, характеру злочинів, обсягу та особливостей доказового матеріалу, складності провадження, психологічних рис підсудних, потерпілих.

Відповідно до п. 18 галузевого наказу прокурор повинен брати активну участь у з'ясуванні обставин кримінального правопорушення та у перевірці їх доказами, об'єктивно і неупереджено оцінювати їх з точки зору належності, допустимості, достовірності. За необхідності клопотати про виклик до суду свідків, експертів, спеціалістів, дослідження додаткових доказів, застосування заходів забезпечення кримінального провадження або проведення слідчих (розшукових) дій.

Якщо підсудний визнає вину та не відмовляється від дачі показань, під час його допиту детально з'ясовуються всі обставини, виходячи з предмету доказування, по кожному з інкримінованих епізодів злочинної діяльності. Під час допиту підсудного державному обвинувачу слід з'ясувати такі питання:

- коли, де, з ким, за чією ініціативою та за яких обставин була досягнута домовленість про продаж людей за кордон (в Україну), які умови з цього приводу були узгоджені та яким чином

вони виконувалися, як підтримувався зв'язок з останніми, як здійснювалася оплата за перевезених за кордон осіб;

- коли, де, ким та яким чином здійснювалося «вербування», які саме способи при цьому використовувалися;
- як здійснювалося вивезення потерпілих за кордон (ввезення в Україну, переміщення всередині країни), починаючи з оформлення необхідних для цього документів та закінчуючи переміщенням через державний кордон України;
- яким чином здійснювалося «працевлаштування» потерпілих за кордоном (в Україні);
- в яких умовах проживали потерпілі особи, яку платню та як часто отримували;
- чи обмежувалась свобода пересування потерпілих, чи відбирали їхні паспорти;
- хто входив до складу організованої групи та як здійснювався розподіл ролей між всіма співучасниками.

Переходячи до допиту потерпілих від торгівлі людьми, необхідно мати на увазі, що у більшості випадків ними є особи, які, перебуваючи в атмосфері фізичного насильства зі сторони злочинців та тривалого психічного тиску, втратили довіру до людей. Більшість з них можуть замкнутися в собі та уникати контактів з оточуючими. Тому допит таких осіб повинен ретельно плануватись та проводитись максимально делікатно.

Для доведення факту перетину потерпілими кордону, обману чи заподіяння шкоди здоров'ю під час експлуатації, прокурору необхідно заявляти суду клопотання про огляд долучених до справи закордонних паспортів та інших документів, зокрема записок вербувальників чи експлуататорів, довідок про стан здоров'я на момент від'їзду за кордон, проїзних квитків. У тому числі можна заявити клопотання суду про пред'явлення цих доказів потерпілим під час їх допиту з метою отримання від них відповідних пояснень.

Надзвичайно важливе значення для доведення факту торгівлі людьми мають показання свідків, яких умовно можна поділити на такі категорії:

- особи, які можуть підтвердити вчинення певних дій підсудними щодо підготовки або вчинення ними торгівлі людьми;
- свідки з числа осіб, які добре знають потерпілих (друзі, знайомі, співробітники, сусіди, деякі з родичів потерпілих тощо);
- свідки з числа осіб, які добре знають підсудних.

Цим особам можуть бути відомі дані про застосування примусу, обману, шантажу чи використання уразливого стану потерпілих, факти залучення до боргової кабали. Вони можуть мати документи чи інші докази у справі (записки потерпілих чи обвинувачених, квитанції, проїзні квитки тощо).

Обов'язково підлягають допиту працівники державних органів, організацій та установ, які причетні до оформлення закордонних паспортів, інших необхідних для виїзду за кордон документів, та можуть

у зв'язку з цим вказати на осіб, що зверталися до них з цього приводу або з приводу використання підроблених документів, — про підробку таких документів і т. ін. Якщо при цьому йдеться про рядових працівників вказаних установ та організацій, які виконували обов'язки суто технічного характеру, під час їх допитів можна з'ясувати, вказівки яких саме службових осіб щодо видачі завідомо неправдивих документів вони виконували, а також роль кожної з таких осіб, що були причетні до подій.

В якості свідків допитуються працівники банків, транспортних чи туристичних фірм, які можуть підтвердити обставини справи, що мають значення для доведення складу злочину. Допитуються в якості свідків особи, яких підсудні вербували для виїзду за кордон, але вони відмовились з будь-яких причин.

За наявності суперечностей у показаннях підсудних, потерпілих чи свідків прокурор може заявити суду клопотання про оголошення показань, даних на досудовому слідстві. У тому випадку, якщо підсудний визнавав свою вину на досудовому слідстві та був допитаний із застосуванням технічних засобів, а під час судового засідання від цих показань відмовився, необхідно наполягати на відтворенні або демонструванні записів цих показань у судовому засіданні. Це стосується і відтворення обстановки й обставин події із застосуванням відеозапису за участю підозрюваного (обвинуваченого).

Судовий розгляд кримінальних справ, пов'язаних з торгівлею людьми, нерідко стикається із ситуаціями, коли потерпілі або свідки ухиляються від допитів з

різних причин. Це й бажання скоріше забути обставини посягання, і побоювання помсти з боку обвинуваченого, й віддаленість місця проживання від місця проведення розслідування або судового розгляду справи тощо.

У країнах ЄС (наприклад, в Італії, Німеччині та Словаччині) в таких ситуаціях застосовують механізми відеоконференції. Особу допитують дистанційно, нерідко при цьому забезпечуючи її конфіденційність. Анкетні дані допитуваної особи можуть змінюватись, зображення та голос спотворюватись.

Можливість застосування технічних засобів під час допиту свідка допускається й за кримінальним процесуальним законодавством України. Вже сьогодні в деяких областях України в судах використовуються окремі приміщення, технічно обладнані для дистанційного допиту свідків, що дозволяє спотворювати зображення та голос, забезпечуючи належний рівень захисту допитуваної особи. А в усіх апеляційних судах України встановлено технічне обладнання для проведення відеоконференцій.

Ст. 336 чинного КПК України детально регламентує процедуру проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження. Зокрема передбачено, що судові провадження може здійснюватися в режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, у тому числі з приміщення, що знаходиться поза межами приміщення суду (дистанційне судове провадження), у разі: 1) неможливості безпосередньої участі учасника кримінального провадження в судовому провадженні за станом здоров'я або

з інших поважних причин; 2) необхідності забезпечення безпеки осіб; 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого; 4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності судового провадження; 5) наявності інших підстав, визначених судом достатніми.

Судове провадження, згідно з правилами цієї статті, може здійснюватися в судах першої, апеляційної, касаційної інстанцій та у Верховному Суді України. Під час здійснення судового провадження з будь-яких питань, розгляд яких віднесено до компетенції суду, стаття регламентує порядок ідентифікації суб'єктів відеоконференції та коло осіб, відповідальних за такі дії.

Вимоги до структури та змісту промови прокурора у судових дебатах є загальними з урахуванням деяких особливостей. Відповідно до п. 5.4 наказу, при визначенні позиції щодо покарання прокурори мають суворо додержуватися вимог закону про його відповідність і справедливості з урахуванням характеру та ступеня суспільної небезпеки злочину, особи винного, обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання, а також особи й поведінки потерпілого. У всіх передбачених законом випадках прокурори повинні ставити питання перед судом про призначення додаткового покарання, відшкодування завданих злочином матеріальних збитків та компенсації моральної шкоди.

Проблемним питанням кримінальних проваджень зазначеної категорії упродовж багатьох років залишалось призначення судами надмірно м'яких мір покарання.

При визначенні виду та розміру покарання суди нерідко застосовують ст. 69 КК України та призначають покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції ст. 149 КК України. Однак поблажливе ставлення до осіб, визнаних винними у торгівлі людьми на цьому, як правило, не закінчується. Призначивши мінімальне, або більш м'яке, ніж передбачено санкцією ст. 149 КК України, покарання, суди звільняють таких осіб від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України. Отже, переважна більшість злочинців фактично не відбуває призначене їм покарання та має можливість продовжувати займатися злочинною діяльністю.

З метою виправлення ситуації Генеральною прокуратурою України було підготовлено та направлено прокурорам областей листи (№ 09-14вих-09-256окв від 24.07.2009 року, № 09-200вих-236окв-10 від 17.08.2010 року), в яких зорієнтовано державних обвинувачів на зайняття принципової та виваженої позиції щодо призначення особам, винним у вчиненні злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, покарання, яке є необхідним і достатнім для їх виправлення та запобігання вчиненню нових злочинів.

Крім того, в разі необхідності державний обвинувач повинен подавати апеляцію з підстав невідповідності призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого.

ДОДАТОК 1

Приклади кримінальних справ, по яким були винесені судові вирoki

Напрацьований досвід свідчить про те, що торгівля людьми з метою експлуатації їхньої праці є латентним злочином, виявлення та розслідування якого потребує високої кваліфікації та спеціальних знань співробітників органів внутрішніх справ, які працюють в цьому напрямку. Водночас, практика впровадження законодавства для боротьби з цим злочином потребує постійного аналізу з метою виявлення кращих зразків його використання. Нижче наводяться деякі приклади таких кримінальних проваджень.

СУ ГУМВС України в Запорізькій області закінчено досудове розслідування у кримінальному провадженні за обвинуваченням 6 членів організованої групи у вчиненні злочинів, передбачених ч. 3 ст. 149 КК України⁶⁴.

Так, у період з січня 2008 року до 23 вересня 2008 року в складі організованої злочинної групи В., С. В., С. Д., С. А., Б. О. та Б. С. вступили в злочинну змову з метою вербування та подальшої експлуатації праці людей на території комплексу по розведенню свиней,

⁶⁴ Кримінальна справа № 7850802 // СУ ГУМВС України в Запорізькій області.

який належить приватному підприємцеві С. Л. та розташований на території Запорізької області.

Згодом вказані особи спільно з невстановленими особами, перебуваючи в м. Запоріжжя, із застосуванням фізичного насильства та обману, здійснили вербування 15 громадян, яких перевезли до вищевказаного комплексу по розведенню свиней, де передали приватному підприємцеві та в подальшому спільно з ним експлуатували їхню працю з метою одержання матеріальної вигоди.

Потерпілі повідомили, що їх вивозили на ферму, де примушували доглядати за домашніми тваринами (свинями), заготовлювати силос та інше. Зарплату потерпілі не отримували, працювали з 5 години ранку до 11 години вечора, з перервою на півгодини, без вихідних. За роботу потерпілі отримували двічі на день харчування. За повільну працю до них застосовували фізичне насильство, а за відмову працювати саджали в яму на декілька днів.

Усього у складі організованої групи її членами було вчинено 10 епізодів вербування, переміщення, переховування та передачі п'ятнадцяти осіб з метою експлуатації їхньої праці.

Під час досудового слідства було накладено арешт на майно обвинувачених на суму 530 000 гривень та вилучено майна на суму 200 000 гривень і готівки 4 500 гривень.

Усім обвинуваченим було обрано запобіжний захід — взяття під варту.

19.02.2009 року досудове слідство у кримінальній справі було закінчено, справу відповідно до ст. 225 КПК України 1960 року було направлено прокурору для затвердження обвинувального висновку.

У 2009 році одного підсудного було засуджено до 3,6 років позбавлення волі, двох підсудних — до 3 років позбавлення волі та трьох підсудних — до 3 років позбавлення волі з іспитовим строком на 3 роки.

Апеляція учасниками процесу не вносилася.

СУ УМВС України в Кіровоградській області закінчено досудове розслідування у кримінальному провадженні за обвинуваченням 3 осіб у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України⁶⁵.

Слідством встановлено, що в період із січня 2007 року до травня 2009 року двоє громадян України та громадянин Республіки Молдова, перебуваючи на території Кіровоградської області, із застосуванням обману та уразливого стану під приводом сприяння у працевлаштуванні в м. Москва Російської Федерації продавцями мобільних телефонів та гувернанткою завербували 5 громадян України чоловічої та жіночої статі з метою експлуатації їхньої праці.

У подальшому зазначених осіб було переміщено до м. Москва, де передано невстановленим особам, якими, із застосуванням погроз та фізичного насильства, здійснювалася експлуатація їхньої праці в якості жебраків

⁶⁵ Кримінальна справа № 24-522 // СУ УМВС України в Кіровоградській області.

під виглядом інвалідів та черниць. Усі отримані від жебракування кошти злочинці привласнювали собі.

05.10.2009 року зазначену кримінальну справу з обвинувальним висновком було направлено до прокуратури Кіровоградської області.

У 2011 році підсудних було засуджено до 5 років позбавлення волі з іспитовим строком на 3 роки.

На даний час кримінальна справа перебуває на розгляді в Апеляційному суді Кіровоградської області за апеляцією прокуратури області у зв'язку з невідповідністю призначеного судом покарання ступеню тяжкості злочину та особі засудженого.

СУ ГУМВС України в Харківській області велось кримінальне провадження за ст. ч. 3 ст. 149 КК України⁶⁶. Під час досудового слідства у справі було встановлено, що в період із січня 2006 року до травня 2007 року Ф., С. та К. шляхом обману завербували та перемістили через державний кордон України до м. Москва Російської Федерації 88 громадян України, де оплатно передали їх невстановленим особам, які в подальшому здійснювали експлуатацію праці потерпілих.

Вербування здійснювалося шляхом надання до засобів масової інформації рекламних оголошень з неправдивою інформацією про набір громадян для роботи на будівництві. Завербованих осіб на території Російської Федерації було передано невстановленим особам, які

⁶⁶ Кримінальна справа № 10070022 // СУ ГУМВС України в Харківській області.

відібрали в них документи та примусили виконувати роботи, не пов'язані з їхньою спеціальністю та кваліфікацією, на різних будівельних об'єктах у м. Москва та Московській області. Таким чином громадяни України, перебуваючи на території Російської Федерації нелегально, без реєстрації, працювали щоденно, без вихідних, більше 10 годин на добу, за що заробітна плата їм не виплачувалася.

У справі потерпілими визнано 70 чоловіків та 18 жінок.

18.07.2008 року зазначену кримінальну справу з обвинувальним висновком було направлено до прокуратури Харківської області.

У 2009 році судом було винесено обвинувальний вирок, яким підсудних засуджено до позбавлення волі із застосуванням ст. ст. 75 (Звільнення від відбування покарання з випробуванням) та 76 (Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання) КК України.

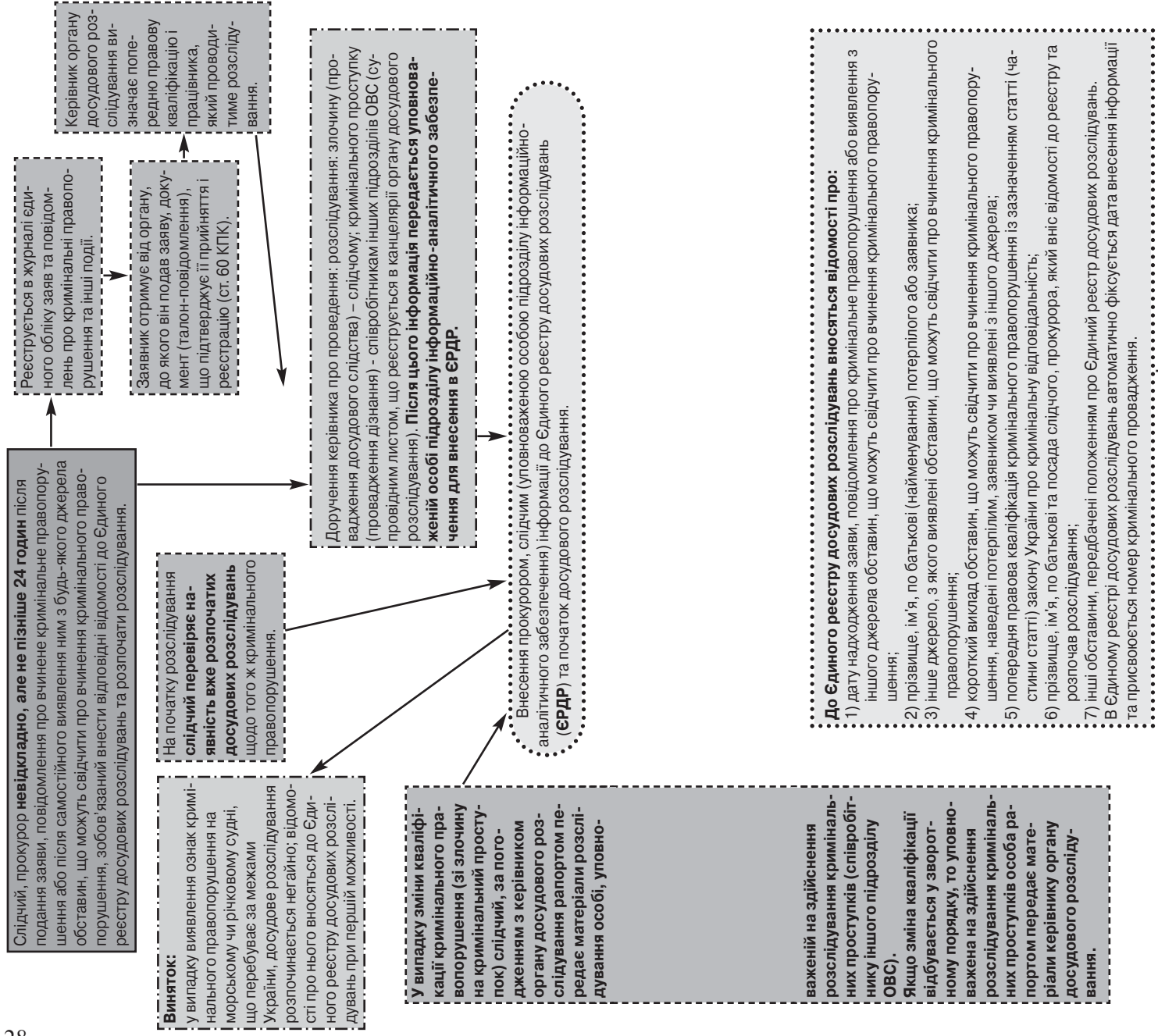
Верховним Судом України кримінальну справу було направлено на новий судовий розгляд у зв'язку з невідповідністю призначеного судом покарання ступеню тяжкості злочину та особі засудженого.

У 2012 році у справі було винесено вирок, аналогічний попередньому.

ДОДАТОК 2
Кримінальний процесуальний
кодекс України в таблицях
(за матеріалами ГСУ МВС України)

ПОЧАТОК ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ (СТ. 214)

Таблиця 1

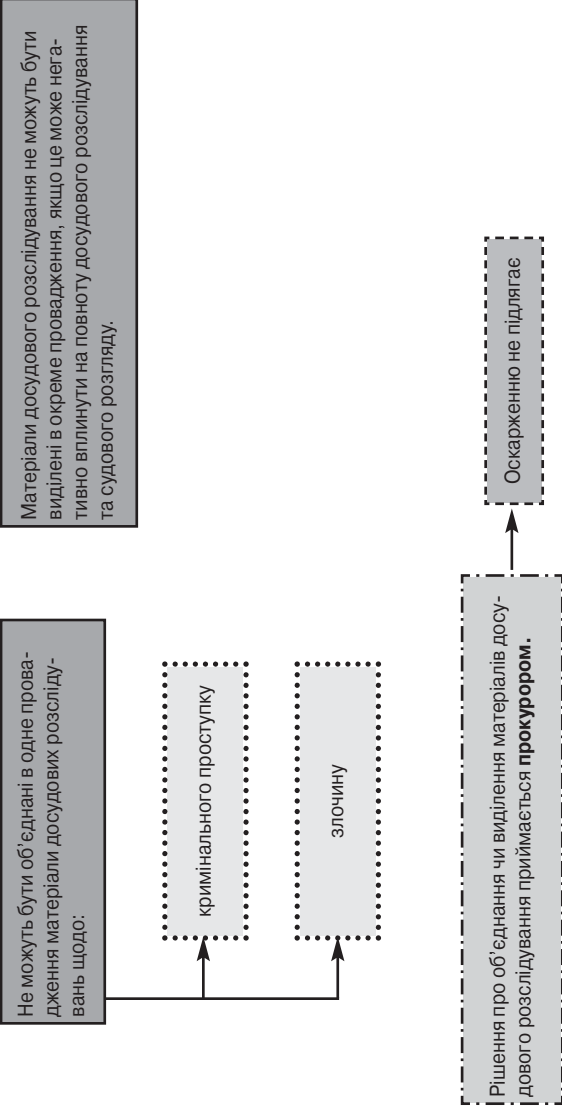

Якщо відомості внесені прокурором до ЄРДР, він невідкладно, але не пізніше наступного дня, з дотриманням правил підслідності зобов'язаний передати наявні у нього матеріали до органу досудового розслідування та доручити (відповідним дорученням у порядку п. 3 ч. 2 ст. 36 КПК) проведення досудового розслідування.

Таблиця 2

ОБ'ЄДНАННЯ І ВИДІЛЕННЯ МАТЕРІАЛІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

<p>В одному провадженні можуть бути об'єднані матеріали досудових розслідувань щодо декількох осіб, підозрюваних у вчиненні одного кримінального правопорушення, або щодо однієї особи, підозрюваної у вчиненні кількох кримінальних правопорушень, а також матеріали досудових розслідувань, по яким не встановлено підозрюваних, проте є достатні підстави вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюється ці розслідування, вчинені однією особою (ст. 217).</p>	<p>У разі якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними чи обвинуваченими, угода може бути укладена з одним (кількома) з підозрюваних чи обвинувачених. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), з якими досягнуто згоди, підлягає виділенню в окреме провадження (ст. 469).</p>	<p>Якщо неповолітний підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення разом з поволітним, має бути з'ясована можливість виділення матеріалів в окреме провадження щодо неповолітного під час досудового розслідування (ст. 494).</p>	<p>Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру можуть бути об'єднані в одне або виділені в окремі кримінальні провадження за наявності підстав, передбачених КПК (ст. 510).</p>
--	--	---	---

Матеріали досудового розслідування не можуть бути виділені в окреме провадження, якщо це може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду.

Процесуальні та слідчі дії за згодою прокурора	Негласні (розшукові) слідчі дії за згодою прокурора
Стаття 150 Слідчий за погодженням з прокурором має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом.	Стаття 246 Рішення про проведення негласних слідчих дій (розшукових дій) приймає слідчий, а у випадках, передбачених цим кодексом, — слідчий суддя за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором.
Стаття 155 Слідчий за погодженням з прокурором має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про відсторонення особи від посади.	Стаття 249 Слідчий за погодженням з прокурором звертається до слідчого судді з клопотанням про продовження строку проведення негласної слідчої дії.
Стаття 160 Слідчий має право звернутися до слідчого судді з клопотанням, погодженим з прокурором, про тимчасовий доступ до речей і документів.	Стаття 250 У виняткових випадках, пов'язаних з урятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, негласна слідча дія може бути розпочата до ухвали слідчого судді за рішенням слідчого, узгодженим з прокурором.
Стаття 171 Слідчий за погодженням з прокурором має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про арешт майна.	Стаття 258 Прокурор, слідчий за погодженням з прокурором зобов'язаний звернутися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на втручання у приватне спілкування, різновидами якого є: 1) аудіо-, відеоконтроль особи; 2) арешт, огляд і виїмка кореспонденції; 3) зняття інформації з телекомунікаційних мереж; 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем.
Статті 175, 181 Домашній арешт застосовується під час досудового розслідування слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Строк тримання особи під домашнім арештом може бути продовжений за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або прокурором в межах строку досудового розслідування.	Стаття 274 Негласне отримання зразків для порівняльного дослідження здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором.
Статті 176, 188, 200 Запобіжні заходи застосовуються слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором (ст. 176 КПК). Слідчий за погодженням з прокурором має право звернутися з клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ст. 188 КПК). Слідчий за погодженням з прокурором має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про зміну запобіжного заходу (ст. 200 КПК).	Стаття 551 Слідчий за погодженням з прокурором надсилає до уповноваженого (центрального) органу України запит про міжнародну правову допомогу в кримінальному провадженні, яке він здійснює.
Статті 199, 295 За погодженням з прокурором слідчий звертається до слідчого судді про продовження строку тримання під вартою (ст. 199 КПК). За клопотанням слідчого прокурор продовжує строки досудового розслідування (ст. 295 КПК).	Стаття 381 Суд за клопотанням прокурора або слідчого, погодженим з прокурором, має право розглянути обвинувальний акт щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, якщо обвинувачений, що був представлений захисником, беззаперечно визнав свою винуватість, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду.
Стаття 234 Обшук проводиться на підставі вмотивованої постанови слідчого, погодженої з прокурором, за винятком обшуку житла чи іншого володіння особи, який проводиться на підставі ухвали слідчого судді.	Стаття 291 Обвинувальний акт складається слідчим, після чого затверджується прокурором. Обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема якщо він не погодився з обвинувальним актом, що був складений слідчим.
Стаття 240 Слідчий експеримент, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи, здійснюється лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або прокурора.	Стаття 280 Досудове розслідування зупиняється за мотивованою постановою слідчого, погодженою з прокурором.
Стаття 277 За погодженням з прокурором повідомляється особі про підозру.	

ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ЗУПИНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ (ГЛАВА 23)

Таблиця 6

До заупинення досудового розслідування слідчий зобов'язаний виконати всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе, а також всі дії для встановлення місцезнаходження особи, якщо заупинити досудове розслідування необхідно у зв'язку з обставинами, передбаченими п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК.

Досудове розслідування може бути заупинене після повідомлення особи про підозру у випадку, якщо:

- підозрюваний захворів на важку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком
- підозрюваний переходить від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме
- наявна необхідність виконання процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва

У кримінальному провадженні є два або декілька підозрюваних, а підстави для заупинення відносяться не до всіх із них, **прокурор вправі виділити** досудове розслідування і заупинити його стосовно окремих підозрюваних

після заупинення досудового розслідування проведення слідчих (розшукових) дій не допускається, крім тих, що спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного

Досудове розслідування заупиняється мотивованою постановою прокурора або слідчого за узгодженням з прокурором, відомості про що вносяться до ЄРДР. Копія постанови надсилається потерпілому, сторони захисту, які мають право її оскаржити слідчому судді.

- Якщо місцезнаходження підозрюваного невідоме, то слідчий, прокурор оголошує його розшук, про що виноситься **окрема постанова**.
- **Прокурор, слідчий** за погодженням з прокурором подає клопотання слідчому судді про дозвіл на затримання та привід особи (ст. 188).

Строк із дня винесення постанови про заупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею або винесення постанови про відновлення кримінального провадження **не включається** у строки досудового розслідування.

МІЖНАРОДНА ПРАВОВА ДОПОМОГА (РОЗДІЛ 9)

Таблиця 7

Проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій, виконання яких необхідне для досудового розслідування, судового розгляду або для виконання вироку, ухваленого судом іншої держави або міжнародною судовою установою (п. 1 ч. 1 ст. 541).

Суд, прокурор або слідчий за погодженням з прокурором надсилає до уповноваженого (центрального) органу України запит (ст. 551).

МІЖНАРОДНА ПРАВОВА ДОПОМОГА ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ

На території України з метою виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги можуть бути проведені **будь-які процесуальні дії**, передбачені КПК або міжнародним договором (ст. 561).

Виконується упродовж **1 місяця** з дати його надходження до безпосереднього виконавця.

За необхідності виконання складних та великих за обсягами процесуальних дій **строк виконання може бути продовжений центральним органом України або органом, уповноваженим здійснювати міжнародні зносини**.

Отримані під час виконання запиту про міжнародну правову допомогу документи направляються компетентному органу іноземної держави.

У разі неможливості виконати запит про міжнародну правову допомогу, а також у разі відмови у наданні міжнародної правової допомоги, центральний орган України щодо міжнародної правової допомоги або уповноважений орган, повертає такий запит компетентному органу іноземної держави із зазначенням причин.

ВИДАЧА ОСІБ, ЯКІВ ЧИНИЛИ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ЕКСТРАДИЦІЯ)

Запит направляється за умови, якщо за законом України хоча б за один із злочинів, у зв'язку з якими запитується видання, передбачене покарання у виді позбавлення волі на максимальний строк не менше **1 року** або особу засуджено до покарання у виді позбавлення волі й невбудований строк становить не менше **4 місяців**.

- Центральні органи України (ГПУ, Мініст — ст. 574):
1. звертаються із запитом про видачу особи (екстрадицію), тимчасову видачу (екстрадицію), тимчасову видачу чи транзитне перевезення;
 2. розглядають запити про видачу особи (екстрадицію), тимчасову видачу або транзитне перевезення та приймають рішення щодо них;
 3. організують проведення екстрадиційної перевірки;
 4. організують прийом-передачу осіб, щодо яких прийнято рішення про видачу (екстрадицію), тимчасову видачу чи транзитне перевезення;
 5. здійснюють інші повноваження, визначені КПК або міжнародним договором про видачу особи (екстрадицію).

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ У ПОРЯДКУ ПЕРЕМІНТЯ

Клопотання про перемінтя кримінального провадження розглядається центральним органом України щодо міжнародної правової допомоги або уповноваженим органом провадженням **20 днів** з дня його надходження.

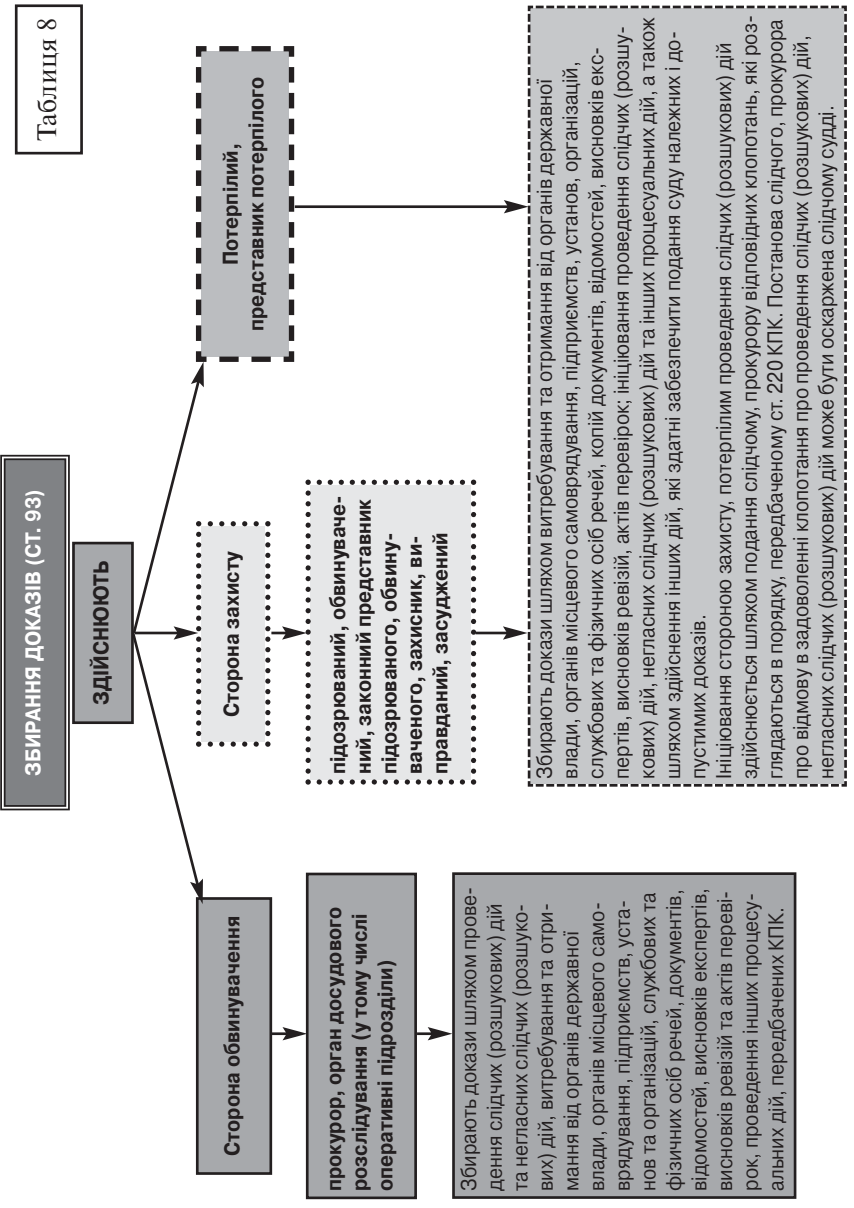
Кримінальне провадження, в якому судовими органами іноземної держави не було ухвалено вирок, може бути перемінте Україною за таких умов:

1. особа є громадянином України і перебуває на її території;
2. особа є іноземцем або особою без громадянства і перебуває на території України, а її видача згідно із КПК або міжнародним договором України неможлива або у видачі відмовлено;
3. запитуюча держава надала гарантії, що в разі ухвалення вироку в Україні особа не піддаватиметься запитуючій державі державному обвинуваченню за те ж кримінальне правопорушення;
4. діяння, якого стосується запит, є кримінальним правопорушенням за законом України про кримінальну відповідальність (ст. 595).

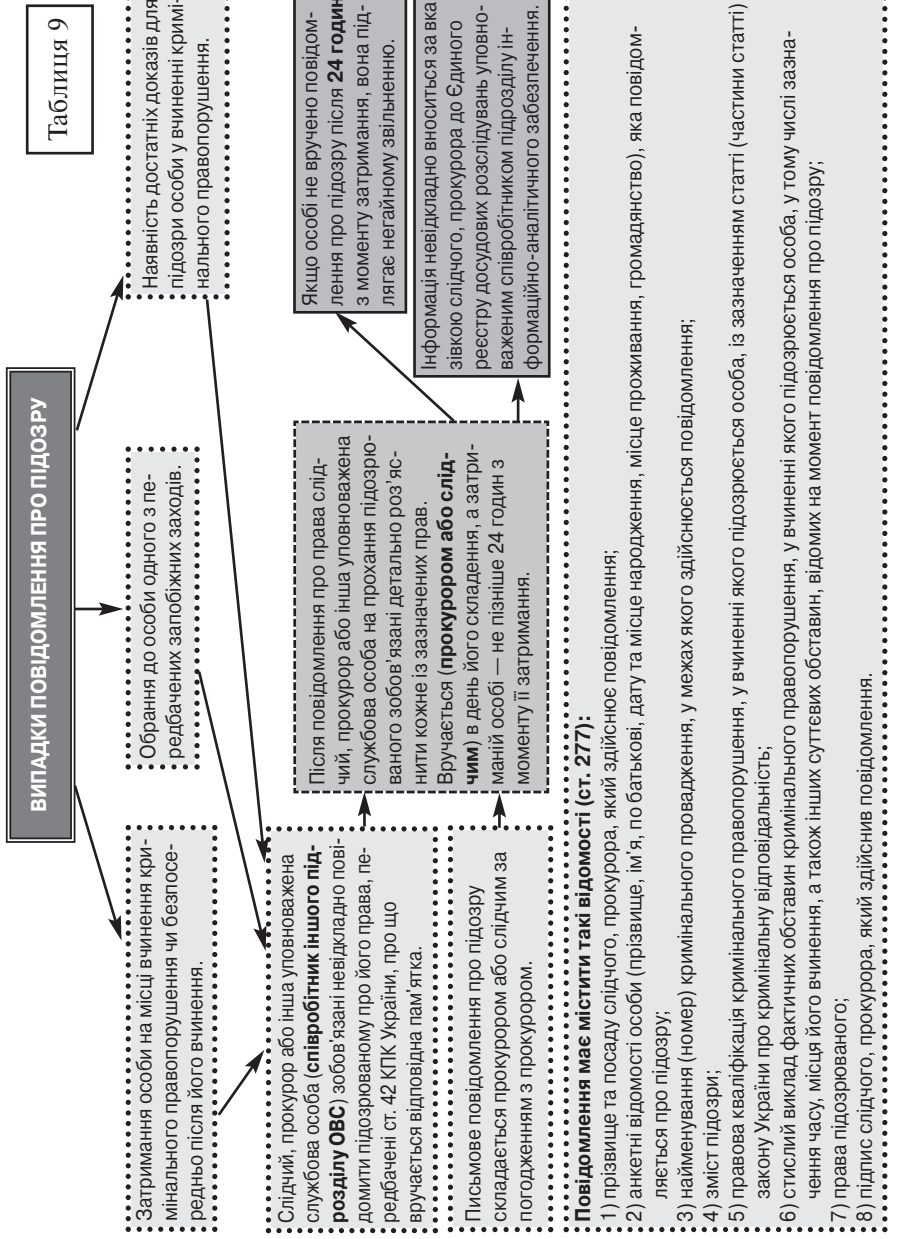
При відмові перемінти кримінальне провадження ГПУ повертає матеріали відповідним органам іноземної держави з обґрунтуванням підстав відмови.

Клопотання слідчого, погоджене з прокурором, прокурора або суду про передачу кримінального провадження компетентному органу іншої держави розглядаються уповноваженим (центральним) органом України протягом **20 днів** з моменту надходження. Незакінчене кримінальне провадження може бути передане іншій державі, якщо видача особи, яка підлягає притягненню до кримінальної відповідальності, неможлива або у видачі такої особи Україною відмовлено.

Таблиця 8

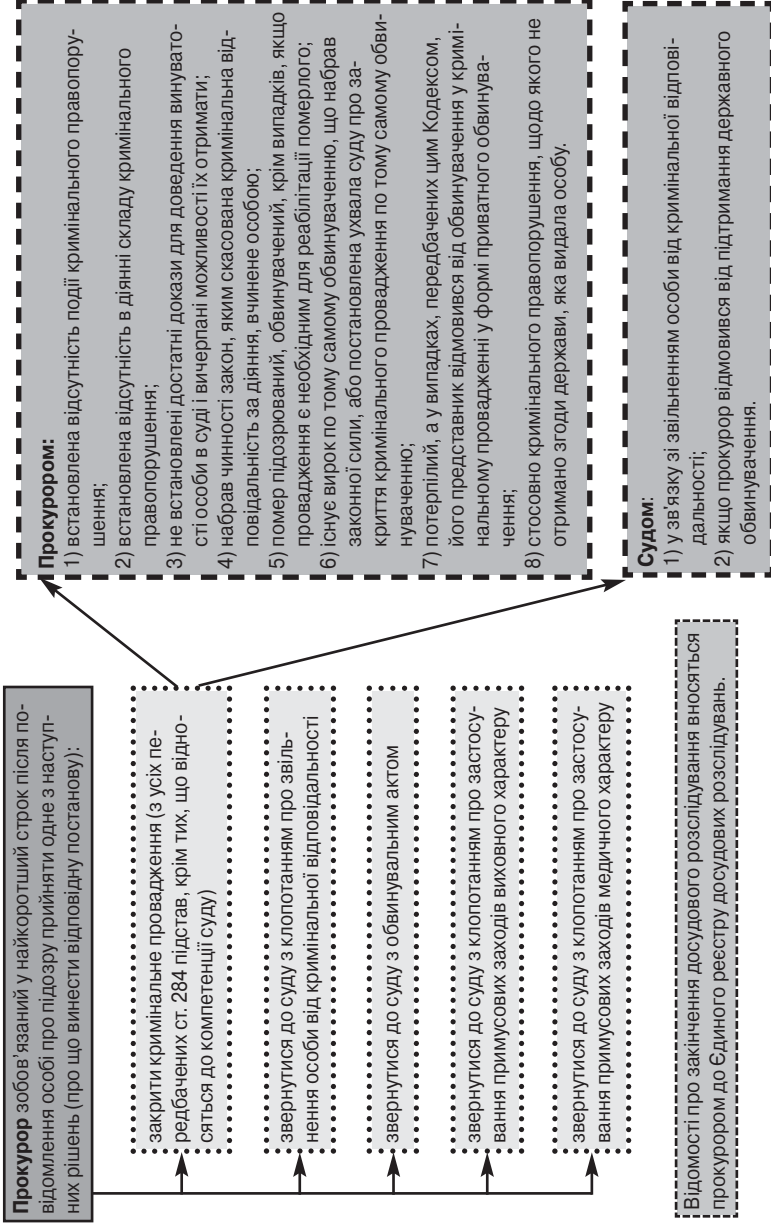

Таблиця 9

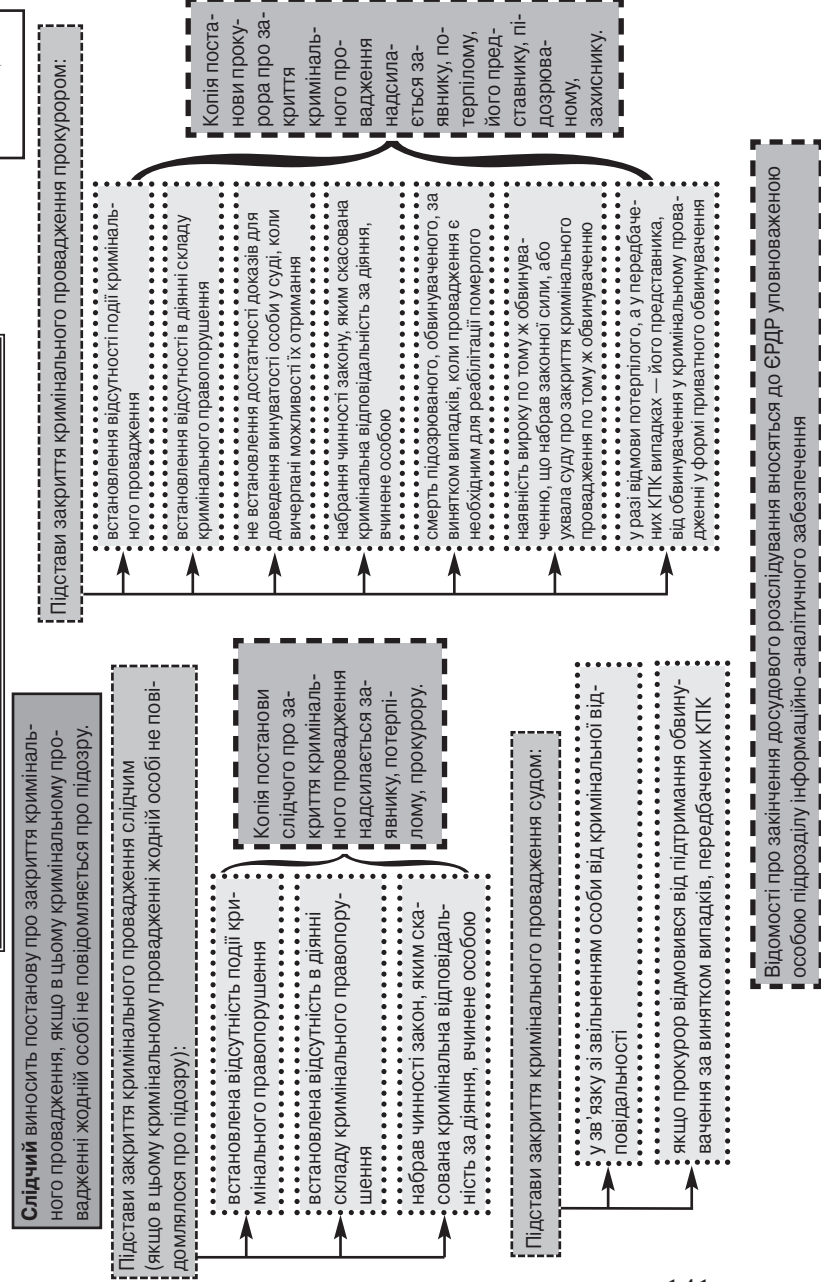
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ (ПАРАГРАФ 1 ГЛАВИ 24)

Таблиця 10

ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ (СТ. 284)

Таблиця 11

ДОДАТОК 3

**Структурні підрозділи в обласних
державних адміністраціях України,
відповідальні за проведення процедури
встановлення статусу та надання
допомоги особам, які постраждали
від торгівлі людьми, в рамках
виконання Закону України
«Про протидію торгівлі людьми»**

№	Область	Структурний підрозділ	Контакти
1.	Рада Міністрів АР Крим	відділ молодіжної політики управління вищої освіти і науки, молоді та спорту Міні- стерства освіти і науки, молоді та спорту АР Крим	(0652) 60-02-39 (099) 967-45-38
2.	Вінницька	управління у справах сім'ї та молоді	(0432) 53-47-33
3.	Волинська	управління у справах сім'ї, молоді та спорту	(0332) 740-016 post@usm.voladm.gov.ua
4.	Дніпропет- ровська	відділ з реалізації молодіжної, сімейної, гендерної політики та оздоровлення дітей управ- ління у справах сім'ї, молоді та спорту	(056) 770-67-17 (099) 222-82-53
5.	Донецька	управління у справах сім'ї, молоді та спорту	(062) 335-77-12 kostenkomolod@ gmail.com
6.	Житомирська	відділ організаційної роботи Головного управління у спра- вах сім'ї, молоді та спорту	(412) 22-27-25
7.	Закарпатська	управління у справах сім'ї, молоді та спорту	(0312) 353-69 (0312) 630-548

№	Область	Структурний підрозділ	Контакти
8.	Запорізька область	управління у справах сім'ї, мо- лоді та спорту	(061) 239-05-60
9.	Івано-Фран- ківська	сектор гендерної та сімейної політики	(0434) 55-19-77 (0434) 55-18-61
10.	Київська	відділ у справах сім'ї та молоді управління у справах сім'ї та молоді	(044) 286-86-59 sim_koda@ukr.net
11.	Кіровоградська	управління у справах сім'ї та молоді	(0522) 24-28-52 (066) 7109572
12.	Луганська	відділ з питань молоді та сім'ї управління у справах сім'ї, мо- лоді та спорту	(0642) 58-55-05 (0642) 58-57-22
13.	Львівська	відділ з питань сімейної, ген- дерної політики та оздоров- лення управління з питань сім'ї та молоді обласної дер- жавної адміністрації	(067) 926-44-64 volodymyr_dh@ukr.net usmloda@gmail.com
14.	Миколаївська	відділ у справах сім'ї, жінок та дитинства управління у спра- вах сім'ї та молоді	(0512)37-34-14 molodezh@ mykolaiv-oda.gov.ua
15.	Одеська	управління у справах сім'ї та молоді	(048) 776-00-16 (048)776-01-82
16.	Полтавська	відділ у справах сім'ї, молоді та спорту	36011, м. Полтава, вул. Шевченка, 7 каб.127 (05322) 2-94-05
17.	Рівненська	відділ у справах сім'ї та молоді	(0362) 69-53-84 (098) 300-47-81
18.	Сумська	управління у справах сім'ї, дітей і молоді	(0542) 77-52-02
19.	Тернопільська	управління у справах сім'ї та молоді	(0352) 23-59-77
20.	Харківська	управління у справах сім'ї, мо- лоді та спорту	(057) 700-94-37

№	Область	Структурний підрозділ	Контакти
21.	Херсонська	відділ сімейної політики	(0552) 26-34-18
22.	Хмельницька	управління у справах сім'ї, молоді та спорту	(0382) 65-83-48
23.	Черкаська	сектор сімейної політики та оздоровлення	(0472) 63-85-59 (097) 544-41-44
24.	Чернівецька	управління сім'ї, молоді та з гендерних питань Департаменту освіти і науки, молоді та спорту обласної державної адміністрації	(0372) 52-34-92 (095) 043-89-04 usus_oda@ukr.net
25.	Чернігівська	управління у справах сім'ї та молоді облдержадміністрації	(04622) 699-931 (067) 602-07-10 molod2@ukr.net, LMoroz_69@mail.ru
26.	м. Київ	управління сімейної та молодіжної політики Головного управління у справах сім'ї, молоді та спорту	483-35-25
27.	м. Севастополь	відділ у справах сім'ї, молоді та спорту Севастопольської міської державної адміністрації	(0692) 54-19-27

ДОДАТОК 4
Контактні телефони відділів
боротьби зі злочинами,
пов'язаними з торгівлею людьми,
ГУМВС, УМВС України

Область	Код	Номер службового телефона
АР КРИМ	0652	555-864 520-119
ВІННИЦЬКА	0432	59-32-73
ВОЛИНСЬКА	03322	74-20-43
ДНІПРОПЕТРОВСЬКА	0562	726-50-53 756-57-11 745-41-35 726-52-75
ДОНЕЦЬКА	0622	301-87-27 301-86-73
ЖИТОМИРСЬКА	0412	407-550 407-494
ЗАКАРПАТСЬКА	03122	3-22-30
ЗАПОРІЗЬКА	0612	239-81-42 239-82-98
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА	03422	75-11-57
КИЇВСЬКА	044	206-74-81
м. КИЇВ	044	460-03-12 460-03-13 460-03-14

Область	Код	Номер службового телефона
КИРОВОГРАДСЬКА	0522	34-62-67
ЛУГАНСЬКА	0642	620-379 620-431 620-387
ЛЬВІВСЬКА	0322	24-86 22-26
МИКОЛАЇВСЬКА	0512	498-893 498-387
ОДЕСЬКА	0482	733-12-40
ПОЛТАВСЬКА	0532	517-556
РІВНЕНСЬКА	0362	679-891 679-705 679-039
м. СЕВАСТОПОЛЬ	0692	594-519
СУМСЬКА	0542	682-347 682-229
ТЕРНОПІЛЬСЬКА	0352	271-318 271-402
ХАРКІВСЬКА	057	705-92-52
ХЕРСОНСЬКА	0552	28-66-58 28-61-52
ХМЕЛЬНИЦЬКА	03822	25-77 25-32
ЧЕРКАСЬКА	0472	393-637
ЧЕРНІГІВСЬКА	0462	432-87
ЧЕРНІВЕЦЬКА	3172	52-41-61

ДОДАТОК 5
Контактні телефони Представництва
Міжнародної організації з міграції (МОМ)
в Україні, мережі громадських організацій
в Україні, що надають допомогу
постраждалим, та національної гарячої
лінії з протидії торгівлі людьми

Представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ)
в Україні

Адреса: вул. Михайлівська, 8, 01033 м. Київ

Тел.: 044 568 5015

Факс: 044 568 5016

Національна безкоштовна гаряча лінія
з протидії торгівлі людьми

0 800 505 501

безкоштовно зі стаціонарних телефонів в Україні

527

безкоштовно для абонентів Київстар, МТС та life:)

Міжнародний жіночий правозахисний центр
«Ла Страда Україна»

Адреса: а/с 26, 03113, м. Київ

Тел./Факс: 044 205 36 95

**Мережа громадських організацій
України, які надають допомогу
постраждалим від торгівлі людьми**

Назва організації	Місто	Контактні телефони
«Сучасник»	Чернівці	(38 0372) 58 55 96
«Жіночий інформаційно-координаційний центр»	Дніпропетровськ	(38 056) 370 25 35; 370 25 50
«Промінь»	Дніпропетровськ	(38 050) 674 81 28
«Донецька обласна Ліга ділових і професійних жінок»	Донецьк	(38 062) 334 34 00; 334 20 43; 334 34 43
«Шлях до життя»	Харків	(38 057) 719 85 30
«Жіноча громада»	Харків	(38 057) 714 38 50
«Успішна жінка»	Херсон	(38 0552) 26 35 63; 42 37 65
«Кіровоградська обласна служба з актуальних питань жіноцтва»	Кіровоград	(38 0522) 22 58 90; 22 65 79; 22 65 06; 22 65 79
«Карітас»	Хмельницький	(38 0382) 61 63 71
«Есперо»	Хмельницький	(38 0382) 61 63 71
«Жінки Донбасу»	Луганськ	(38 0642) 55 16 99
«Волинські перспективи»	Луцьк	(38 03322) 555 42

Назва організації	Місто	Контактні телефони
«Велес»	Луцьк	(38 03322) 555 42
«Сокальська агенція регіонального розвитку»	Сокаль	(38 067) 335 86 05
Західноукраїнський центр «Жіночі перспективи»	Львів	(38 032) 2 962 962; 295-50-60
«Любисток»	Миколаїв	(38 0512) 47 82 69
«Віра, Надія, Любов»	Одеса	(38 0482) 63 33 39; 32 42 24
«Родинний дім»	Полтава	(38 0532) 53 09 10
Центр підтримки громадських ініціатив «Чайка»	Рівне	(38 0362) 69 00 00; 23 34 57; 23 43 48
«Молодіжний Центр жіночих ініціатив»	Севастополь	(38 0962) 55 73 90
«Надія та майбутнє»	Сімферополь	(38 050) 651 56 04; (38 066) 792 69 69
«Професійна ліга соціальних працівників Сумщини»	Суми	(38 0542) 32 55 52; 78 13 09
«Відродження нації»	Тернопіль	0 800 505 501 527 для абонентів Київстар, МТС та life:)
«Веста»	Ужгород	(38 03122) 3 20 91
«Прогресивні жінки»	Вінниця	(38 0432) 35 85 60

Назва організації	Місто	Контактні телефони
«Чоловіки проти насильства»	Вінниця	(38 0432) 59 20 47
«Джерело Надії»	Вінниця	(0432) 53 10 94
«Авенір»	Житомир	(38 0412) 41 40 38; 36 21 70
«Жіночий інформаційно-консультативний центр»	Житомир	(0412) 40 07 33; 400 731; 400 732
«Карітас»	Івано-Франківськ	(0342) 77 99 89

НОТАТКИ

ПРОТИДІЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ, ВЧИНЕНОЇ З МЕТОЮ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ПРАЦІ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ПОСІБНИК

Автори:

А. М. Орлеан

О. В. Пустова

Загальна редакція:

О. Г. Горбунова

О. Л. Кустова

О. А. Стрельцова

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 8,84
Наклад 700 прим. Зам. № XXX

Приватне підприємство «Видавництво «Фенікс»»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції № 271 від 07.12.2000 р.

03067, м. Київ, вул. Шутова, 13-Б